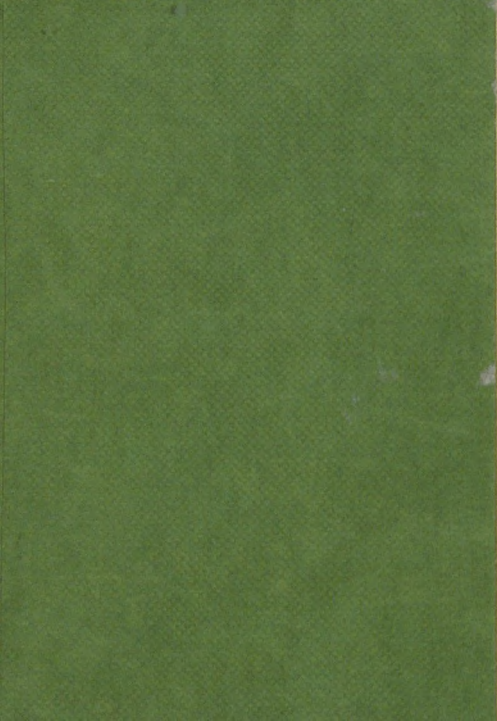
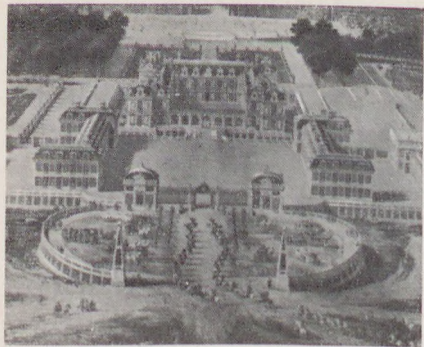

XIV. LAJOS II.

Versailles XIV. Lajos korában

KÖPECZI BÉLA

XIV. LAJOS

II.

ÉLETEK ÉS KOROK

SZERKESZTI: H. BALÁZS ÉVA

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

KÖPECZI BÉLA

511222

XIV. LAJOS

II.

**MTA
KIK**

AKADÉMIAI KIADÓ,
BUDAPEST 1967

LEKTORÁLTA: SÜPEK OTTÓ

432145

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

R

1977

Akadémiai Kiadó, Budapest 1967

Printed in Hungary

TUD. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

Könyvtár 507 / 196 8

AZ ÉRDEK ÉS A „GLOIRE” KÜLPOLITIKÁJA

Hosszú idő óta vita folyik arról, hogy melyek voltak XIV. Lajos külpolitikájának igazi mozgató rugói. A. Mignet múlt század elején írt és a spanyol örökösödési háborúról szóló nagy munkája nyomán elterjedt az a nézet, hogy mindvégig a spanyol trónöröklés kérdése állott előterében. A. Sorel szerint a francia monarchia hódító háborúival az ország természetes határait akarta elérni. G. Zeller, aki ezt a véleményt támadta, a király személyi tulajdonságaival és mindenekelőtt dicsőségvágyával magyarázza az expanzív törekvéseket. Mások — főleg külföldi történészek — világuralmi szándékokkal vádolják a francia udvart. Az utóbbi idők-

ben sokan kétségbe vonják, hogy lett volna valami állandó célkitűzés és a körülmények függvényének vagy teljesen empirista jellegűnek tartják ezt a külpolitikát.

Véleményünk szerint elsősorban az uralkodó osztály, tehát a nemesség érdekei határozták meg Franciaország külpolitikai tevékenységét. A hadsereg — a nemességnek ez az „üzleti monopóliuma” — nem pusztán a belső elnyomást szolgálta, hanem az ország védelmét és a külső terjeszkedést is. A háború a hadsereg számára a foglalkoztatottságot jelentette s tisztjei szempontjából anyagi helyzetük megjavítását. A korabeli feudális életfelfogás a dicsőség, keresésének nagy jelentőséget tulajdonított ugyan, de a földi javakat sem vetette meg, különö-

sen ha egy elszegényedett nemesség érdekeiről volt szó. Az abszolút monarchia külpolitikája szolgálta a polgárság célkitűzéseit is, hiszen a merkantilizmus megkívánta a külkereskedelem fejlesztését és külső piacok meghódítását. Franciaország nagyhatalmi helyzetének megszilárdítása katonai és gazdasági téren egyaránt az egész francia nemzeti fejlődés érdekében állott és az erre irányuló politika helyes is volt mindaddig, amíg nem más népek elnyomásáról volt szó.

Meg kell azt is jegyeznünk, hogy ebben az időben nemcsak a francia külpolitika törekedett hódításokra, hanem ellenfelei is meg akarták változtatni a vesztfáliai békeszerződés által kialakított hatalmi helyzetet és megdönteni Franciaország hegemon szerepét. Ebben a vonatkozás-

ban érdekelt volt Spanyolország és Ausztria, éppen úgy, mint Anglia és Hollandia. Igaz, uralkodásának első évtizedeiben XIV. Lajos folytatott agresszív külpolitikát, de amikor arra számíthattak, hogy az erőviszonyokat megváltoztathatják, ellenfelei sem riadtak vissza ugyanolyan eszközök alkalmazásától.

Csak e különböző belső és külső érdekek és hatalmi összeütközések tekintetbevételével magyarázhatjuk meg a francia külpolitika mozgatórugóit és az egyes háborúk hátterét.

A külpolitikát közvetlenül és személyesen a király irányította a külügyi államtitkár segítségével. A diplomáciai apparátust de Lionne hozta létre és hosszú időn keresztül a Colbert-dinasztia különböző tagjai álltak az élén. A külügyi ál-

lamtitkár feladata volt előkészíteni a fogadásokat, ő intézte a diplomáciai levelezést, ő állította össze a király útmutatásai alapján a követek utasításait, ő fejtette meg a titkos leveleket és referált ezekről a királynak, ő terjesztette a fontosabb ügyeket a Legfelsőbb Tanács elé és ő foglalkozott a külföldi propagandával is. A diplomaták kis része volt csak arisztokrata, többségük a hivatali nemes-ségből vagy a papságból került ki s általában lelkiismeretes hivatalnokok voltak, akik részletesen informálták a versailles-i udvart a külső országok helyzetéről s igyekeztek pontosan végrehajtani a sokszor nagyon későn érkező utasításokat. Ez a jól szervezett apparátus Franciaország nemzetközi tekintélyére, hadseregére és nem kismértékben a „megnyerésre”

szánt pénzösszegekre támaszkodva igyekezett szövetségeseket találni, vagy legalábbis semlegességre bírni az egyes országok uralkodó köreit. A megfélemlítésnek és a megvesztegetésnek a módszerei az első időkben, amikor Franciaország ereje vitán felül állt, eredményeseknek bizonyultak, később az európai helyzet megváltozása és a francia diplomácia konzervativizmusa miatt már kevesebb sikerrel jártak.

Uralkodásának első éveiben XIV. Lajos látványos módon akarta felhívni a figyelmet Franciaország hegemon helyzetére. Amikor a török 1664-ben támadott Magyarországon, 6000 embert küldött a császár segítségére s ez a kis francia sereg jelentős szerepet játszott a szentgotthárdi győzelem kivívásában. Candiá-

ban is részt vettek a franciák a török elleni csatákban. XIV. Lajos azonban nem sokáig tündökölt a Legkeresztényebb Király öltözetében, hiszen hamar rájött arra, hogy nem a törökkel, hanem elsősorban a Habsburgokkal kell szembenéznie. A birodalmon végigvonuló díszes francia sereg mély nyomot hagyott a német fejedelemségekben és Magyarországon. Mindkét helyen pusztta megjelenésével is erősítette a Habsburgokkal szembeni ellenzékét. Magyarországon ösztönözte a Wesselényi-féle összeesküvést, amely kereste a francia udvarral a kapcsolatokat és a Bourbon-dinasztiából kívánt magyar királyt választani.

1665-ben meghalt XIV. Lajos apósa, IV. Fülöp spanyol király, aki sohase adta meg lányának a pirenneusi békében

ígért hozományt. Erre a tényre, s olyan jogszokásra hivatkozva, amely szerint Spanyol-Németalföldön az elsőszülött lányok örökölnék (ez az ún. devolúciós jog), a francia király igényt tartott e terület egy részére és az Elzásztól délre fekvő Franche-Comté-ra. Miután a spanyol kormányzat erről hallani sem akart, a francia hadak 1667-ben benyomultak Flandriába és elfoglaltak néhány erősséget. Időközben azonban a hollandok és az angolok kereskedelmi és gyarmati háborúja véget ért és a két egykori ellenség a svédekkel szövetkezve a francia terjeszkedés útját akarta állni. Ilyen körülmények között Franciaország 1668-ban az aacheni békében kénytelen volt kiegyezni Spanyolországgal, amely néhány, a francia határ közelében levő várost, köztük

Lille-t is, átengedte XIV. Lajosnak. Ez a hódítás félelemmel töltötte el Hollandiát s elvetette az új, most már francia—holland viszály magját.

Hollandia ebben az időben gazdaságilag és társadalmilag egyaránt Franciaország előtt járt a fejlődésben, hiszen itt már szinte egy százada győzött a polgárság. Külkereskedelme, különösen a tengereken, a 8000 hajóból álló flotta jóvoltából, uralkodó helyzetbe jutott. A francia áruk nagy részét is holland hajók szállították a világ különböző részeibe. Colbert ezt a kiszolgáltatottságot tűrhetetlennek tartotta és megpróbált fellépni ellene. Amikor azonban a franciák magas védővámot vetettek ki a Hollandiából jövő árukra, a hollandok ugyancsak felemelték azokat a vámtételeket, amelyekkel

a Franciaországból importált sőt és más cikkeket sújtották. Ez viszont a franciák külkereskedelmét károsította. Ezek után a merkantilista politika a háborút sürgette, és Colber 1672-ben ezt írta: „Ha a király leigazza Németalföld összes Egyesített Tartományait (Hollandia francia neve ebben az időben Provinces-Unies), akkor — miután kereskedelmük Őfelsége alattvalóinak kereskedelme lesz — többet semmit sem kívánhatunk.” A kereskedelmi érdeket alátámasztotta a hadsereg vezetősége s maga XIV. Lajos is, aki soha nem bocsátotta meg a hollandoknak, hogy a „devolúciós háborúban” megállították a francia terjeszkedést.

A francia diplomácia szövetségeseket keresett és sikerült is megegyeznie II. Károly angol királlyal, aki jelentős évjáradék

ellenében hajlandó volt támogatni a Hollandia elleni fellépést. A német fejedelmeket és a svéd királyt elsősorban pénzzel és ajándékokkal semlegesítették. A háborút Anglia indította meg 1672 márciusában, de nemsokára egy 160 000 főből álló kitűnően felszerelt francia hadsereg vonult Hollandia ellen. Egyik holland város a másik után esett el, s XIV. Lajos diadalmenetben vonult be Utrechtbe, ahol első dolga volt a katedrális átadni a katolikusoknak. A hollandok megnyitják a zsilipeket és elárasztják országuk egy részét. A legendák világába tartozik az az állítás, hogy ezzel a lépésükkel megállították a francia hadsereget. Az elkeseredett gesztus ellenére ugyanis a holland kormányzat úgy érezte, hogy elvesztette a háborút és béketárgyalásokba kezdett.

A francia diplomácia teljesíthetetlen feltételeket szabott. Ilyen körülmények között ölik meg az orániai párt emberei a holland nagypolgárságot képviselő, egyezkedni akaró Jan Witt főpenzionáriust és bízzák a nemzeti ellenállás megszervezését Orániai Vilmosra, aki könnyen talált a franciák ellen szövetségeseket.

A bécsi udvar joggal félt a francia terjeszkedéstől, hiszen XIV. Lajos csapatai elfoglaltak tíz elzászi várost és őrséget helyeztek Trierbe is. Az előző háborúban vereséget szenvedett Spanyolország természetesen fordult szembe Franciaországgal. Az angol király a közvélemény nyomására szintén Hollandia mellé állt. Egyedül Svédország támogatta XIV. Lajos politikáját, de nem nagy sikerrel. A hadjáratok és a béketárgyalások válta-

koztak, de a francia katonai túlsúly mindvégig megmaradt. A kifáradt szemben álló felek végül is 1678-ban megkötötték a nymwegeni békét. A szerződés alapján Hollandia visszakapta elfoglalt területeit, Franciaország visszavonta a magas védővámot, amelyet a holland árukra kivetett. Spanyolország ismét veszített, mert a franciák kisebb területi kiigazításokat végezhettek északi határukon és megnyerték a Franche-Comtét. A császár is engedményekre kényszerült: XIV. Lajos megkapta Freiburgot és a jogot arra, hogy Lotaringián keresztül négy útvonalat szabadon használjon. A brandenburgi választót és szövetségeseit arra kötelezték, hogy mondjanak le a háború alatt Svédországtól elvett északnémet területekről. Ez a béke megerősítette Francia-

ország tekintélyét egész Európában és különösen a birodalomban, amelynek fejedelmei most megbizonyosodtak arról, hogy nem számíthatnak a császár hatékony védelmére. XIV. Lajos és miniszterei nem voltak elégedettek ezzel az eredménnyel, s arra törekedtek, hogy tovább növeljék a francia befolyást német földön. Mindenekelőtt olyan erőrendszeret kívántak kiépíteni, amely biztosíthatja Franciaországot a keletről jövő támadások ellen. Ezzel a törekvéssel magyarázható az ún. reuniók politikája, amely azt jelentette, hogy Franciaország bekebelezte azokat a városokat és egyéb helységeket, amelyek valamikor mint hűbérbirtokok a francia király alá tartoztak, vagy amelyeknek sorsát a vesztfáliai és a nymwegeni békeszerződések nem ren-

dezték egyértelműen. Kisebb-nagyobb annexiók után 1681-ben a franciák birtokukba vették Strasbourgot és az itáliai Casalét. 1683-ban XIV. Lajos elfoglalta Luxembourgot, mire Spanyolország hadat üzent.

Ugyanebben az évben hatalmas török had indult Bécs ellen, s egész Európa feszült figyelemmel követte az új hadjárat fejleményeit. A történetírók vitatkoznak azon, vajon a Legkeresztényebb Király biztatta-e a Portát a Habsburg-birodalom megtámadására. A kor német, holland és angol publicisztikája nem szűnt meg hangoztatni, hogy tulajdonképpen a francia diplomácia játékának eredményeként került sor a török háború kirobbantására, s ennek egyik eszköze Thököly Imre volt. Tény, hogy XIV. Lajost vallási érzelmei-

ben soha nem nyugtalanította a „pogányokkal” való szövetkezés gondolata, még ha adott esetben szerződésre nem is lépett a Portával, hanem csak kihasználta a kedvező alkalmat, s valamelyest támogatta a felkelő magyarokat. Amikor a törökök Bécs alatt álltak, a francia hadak éppen a flandriai Courtrai-t (flamandul Kortrijk) ostromolták. Igaz, a következő évben Franciaország Regensburgban fegyverszünetet kötött a császárral, de Bécs szorongatott helyzetén csak nyert, hiszen megkapta Luxembourgot s 15 más helységet.

Ezekben az években az erőviszonyok Európában döntően megváltoztak. 1688-ban az angol polgárság végrehajtja a maga „dicsőséges”-nek nevezett forradalmát: elúzi a Franciaországgal rokon-

szenvező II. Jakabot, s királyává XIV. Lajos nagy ellenfelét, Orániai Vilmost teszi. A Keresztény Liga hadserege — miután Sobieski János lengyel király Bécs alól elűzi a törököt — nagy sikereket ér el Magyarországon.

A francia diplomácia az erőviszonyoknak ezt a megváltozását nem tudta helyesen értékelni. XIV. Lajos és tanácsosai természetesen felismerték, hogy Ausztria keleti sikerei veszélyesek lehetnek a francia hegemonia szempontjából. Ebből azonban nem azt a következtetést vonták le, hogy szövetségesek szerzésével ellensúlyozzák a hatalmi egyensúly esetleges megbomlását, hanem újabb háború kirobbantását tartották szükségesnek, amellyel megfélemlíthetik a Habsburgokat. 1688 őszén a francia diplomá-

cia azt követelte a bécsi udvartól, hogy ismerje el a már végrehajtott reuniókat, a kölni érseki székre fogadja el XIV. Lajos pártfogoltját, Wilhelm-Egon Fürstenberget s végül biztosítsa az Orléans-i herceg feleségének pfalzi örökségét, illetve annak pénzbeni megváltását. Ezek apró presztízs-kérdéseknek tűnnek, de XIV. Lajos hadsereget vezényelt érvényre juttatásukért, amely tűzzel-vassal pusztított amerre járt, és különösen vandál dúlást vitt véghez Pfalzban.

A támadóval szemben kialakult a nagy koalíció, amelyben részt vett Ausztria mellett Spanyolország, Anglia, Hollandia, több német fejedelemség és Savoya. Ezt a koalíciót nevezték Augsburgi Ligának, mert úgy tekintették, mint az ebben a városban 1686-ban török ellen meg-

kötött német fejedelmi szövetség kiszélesítését.

A koalíció közös érdeke Franciaország nagyhatalmi helyzetének megtörése volt, de az egyes országok külön területi vagy gazdasági követelésekkel is felléptek. Egyes tagjait a protestáns szolidaritás érzése is fűtötte, hiszen a nantes-i ediktum visszavonása után a hugenották Hollandiába, Angliába, Brandenburgba menekültek, s ott táplálták a XIV. Lajos elleni gyűlöletet. Mindez az olyan katolikus uralkodókat, mint a spanyol király vagy a Habsburg császár szövetségi kapcsolataiban egyáltalán nem zavarta.

Franciaország 225 000 fős sereget vonultatott fel Németalföldön, Itáliában, Spanyolországban. Bár a franciák sok győzelmet arattak különösen szárazföl-

dön, az ellenséget nem tudták megsemmisíteni. A kimerült hadviselő felek hatéves háború után 1697-ben a hollandiai Ryswickben (ma Rijswijknak írják) békét kötöttek, amelynek értelmében XIV. Lajos kénytelen volt jelentős engedményeket tenni. Elismerte Orániai Vilmost Anglia királyának és megígérte, hogy nem támogatja többé II. Jakab híveit. A hollandoknak kereskedelmi kedvezményeket biztosított, Spanyolországnak visszaadta Luxembourgot, Ausztriának Freiburgot, Philippsburgot és Brisachot. Savoya uralkodója, aki elsőnek hagyta ott a koalíciót, visszakapta Pinerolét és Casalét. Franciaország területileg nem sokat veszített, sőt megtarthatta Elzászt és Strasbourgot. Tekintélye azonban lényegesen csökkent Európában, tengeri hatalma pe-

dig erősen megtépázódott. A háború az ország belső, gazdasági helyzetét is gyengítette: az államadósság elérte a 300 millió livre-t. A régi nemzetközi egyensúly — amelyet a vesztfáliai béke alakított ki — ezzel a háborúval véglegesen megbomlott.

A XVII. század utolsó évtizedeinek egyik legtöbb izgalmat okozó nemzetközi problémája, hogy a beteges II. Károly halála után, akinek leszármazottja nem volt, ki lesz a spanyol király. A dinasztikus kapcsolatok révén erre egyaránt számíthattak a bécsi Habsburgok és a párizsi Bourbonok. A francia diplomácia ez esetben óvatos volt, s hogy a várható viszálykodásnak elejét vegye, éveken át különböző javaslatokat tett a spanyol birodalom felosztására, melyeket legalábbis részben támogatott Anglia és Hollandia

is. I. Lipót császár azonban különösen a törökkel megkötött karlovici béke után határozottan visszautasított minden egyezkedést. 1700. november 1-én meghalt a spanyol király és testamentumát megváltoztatva, egyetlen örökösének XIV. Lajos unokáját, a „nagy dauphin” második fiát, Fülöpöt, Anjou hercegét nyilvánította. Elhatározásának fő oka az volt, hogy ilyen módon akarta elkerülni a spanyol birodalom szétdarabolását. XIV. Lajos rövid gondolkodás után elfogadta II. Károly végrendeletét és unokáját felkészítette az utazásra, figyelmeztetve őt királyi kötelességeire.

A történészek vitáznak arról, vajon helyes volt-e a francia uralkodó döntése. Erre eddigi ismereteink szerint feltétlenül igennel kell válaszolnunk. Ha XIV. Lajos

nem ezt teszi, akkor valószínűleg Károly Habsburg főherceg fejére kerül a spanyol korona, ami Franciaország biztonsága szempontjából veszélyes következményekkel járhatott volna. A francia külpolitika V. Károly császár óta — helyesen — állandóan arra törekedett, hogy megakadályozza a bécsi és a madridi Habsburgok összefogását. Más kérdés, hogy e végrendelet elfogadása után végzetszerű volt-e a háború nemcsak Ausztriával, hanem a régi „nagy koalíció” többi tagjával is. A francia diplomácia e tekintetben több hibát is elkövetett. Így például XIV. Lajos fenntartotta Anjou Fülöp öröklési jogát a francia trónra, ami a két ország, Spanyol- és Franciaország perszonáluniójára vezethetett volna, ez a lehetőség pedig riasztólag hatott az összes többi

hatalomra. Anjou Fülöp egyik első cselekedete az volt, hogy a francia kereskedők számára biztosította a spanyol birodalomban a rabszolgakereskedelem monopóliumát, az ún. asiento-jogot, ami sértette az angol és a holland burzsoázia érdekeit. Hollandia félelmét kiváltotta az is, hogy az új spanyol király az ún. barrière-területet, tehát Spanyol-Németalföld egy részét átengedte nagyapjának. Az angol királyt viszont vérig sértette, hogy XIV. Lajos II. Jakab fiát elismerte angol trónörökösnek. Az említett okok nem kismértékben járultak hozzá, hogy felújult a „nagy koalíció” Franciaország ellen, amelyben Ausztria, Anglia, Hollandia, Brandenburg és később a XIV. Lajost cserbenhagyó Savoya és Portugália vettek részt. Minden politikai hiba ellenére

Franciaország ebben az esetben védelmi és nem agresszív háborút folytatott, mégpedig erősen elszigetelt helyzetben. Szövetségesei ugyanis csak a meggyengült Spanyolország, a bajor és a kölni választófejedelem és a Rákóczi-szabadságharc voltak.

A háborút Franciaország indította meg, hogy helyzeti előnyhöz jusson. Kezdeti sikerek után a francia—bajor hadak 1704 nyarán súlyos vereséget szenvedtek Höchstädt-Blenheimnél, ami azt jelentette, hogy ki kellett takarodniok német földről. 1706-ban feladták németalföldi foglalásaikat és a Habsburg-trónjelölt elől, aki Madridban királlyá koronáztatta magát, Spanyolországban is visszavonultak. A következő évben elveszett a nápolyi királyság, Spanyolország birtoka. A szövetség-

gesek két olyan kiváló hadvezér irányításával, mint Savoyai Jenő és John Churchill, Marlborough hercege, Észak-Franciaország ellen vonultak, s a francia hadsereg 1708-ban és 1709-ben több súlyos vereséget szenvedett. A francia diplomácia béketárgyalásokat kezdeményezett. A feltételek között, amelyeket a szövetségesek állítottak, nemcsak az szerepelt, hogy XIV. Lajos ismerje el Károly Habsburg főherceget spanyol királynak, hanem az is, hogy saját csapataival űzze ki unokáját az Ibériai félszigetről.

Ezek a követelések elfogadhatatlanok voltak, Franciaország kétségbeejtő belső helyzete és a királyi családot ért csapások ellenére is. 1711-ben meghalt a francia trónörökös, egy év múlva követte őt elsőszülött fia, Bourgogne herceg, az arisz-

tokrata ellenzék nagy reménysége. Mindez mélységesen lesújtotta XIV. Lajost.

Saint-Simon, aki mint tudjuk, egyáltalában nem kedvelte a királyt, ezekre az időkre emlékezve, a következőket mondja: „E családi csapások között ez a szilárdság, ez a határozottság, ez a külső kiegyensúlyozottság, ez az állandó gond, hogy amíg tudja, tartsa a kormányrudat, ez a remény a reménytelenséggel szemben, bátorságból, bölcsességből és nem elvakultságból, ez a mindenben ugyanolyan királyi külső — erre kevés ember lenne képes; ez az, amivel kiérdemelte volna a »nagy« nevet, amelyet túl korán adományoztak neki. Ez volt az, ami egész Európa és minden alattvalója — aki ennek tanúja volt — csodálatát kiváltotta, és ez hódította vissza a szíveket, amelye-

ket ez a hosszú és kemény uralkodás elidegenített tőle.”

Az öreg, megtört és mégis szilárdnak látszó király a francia ellenállás jelképe lett. (Ez így van akkor is, ha a francia nacionalista történetírás visszaélt ezzel a helyzettel, s XIV. Lajost a „haza szentjének” próbálta beállítani.) Elutasította a koalíció súlyos békefeltételeit és vállalta a harcot most már Franciaország határainál is. Helyzetét megkönnyítette, hogy a francia hadak 1710 végén győzelmet arattak Spanyolországban, és hogy I. József császár halála következtében Károly főherceg kénytelen volt visszatérni Bécsbe. Még döntőbb volt azonban az a változás, amely Angliában ment végbe. Az 1710-es választásokon a toryk győztek, akik a polgárság kereskedelmi érdekeit veszélyez-

tető hosszú háború és a gazdasági nehézségek miatt szembefordultak a háborús párttal, s menesztették Marlborough-t. Anglia és Franciaország fegyverszünetet kötött, majd 1712-ben megkezdődtek Utrechtben a béketárgyalások is. Ausztria azonban hallani sem akart a békéről. Savoyai Jenő seregével Párizs ellen vonult. Villars marsall 1712. július 24-én Denainnél győzelmet aratott a császáriak felett, amelynek különösen lélektani hatása volt nagy. Bécs ezután is kísérletezett a háború folytatásával, de szövetségesei nem követték példáját, s egyedül nem volt arra ereje, hogy térdre kényszerítse Franciaországot.

Az utrechti békében XIV. Lajos elismerte Orániai Vilmos örököseit Anglia uralkodóinak, lemondott egyes gyarma-

tairól, és feladta a francia külkereskedelem előjogait a spanyol birodalomban. Az angolok elismerték V. Fülöpöt spanyol királynak, aki viszont kénytelen volt átengedni a szigetországnak Gibraltárt és Minorcát és biztosítani az angol kereskedőknek az asiento-jogot. Hollandia határainak védelme érdekében tett szert kisebb területi nyereségre Spanyol-Németalföldön. A brandenburgi választófejedelmet XIV. Lajos elismerte Poroszország királyának, megkapta a neuchâtel hercegséget és Spanyol-Németalföld egy részét. A savoyai fejedelem is megszerezte a királyi címet és birtokba vehette Szicíliát.

Franciaország és Spanyolország csak 1714-ben írta alá a császárral a rastadti békét. Ausztria megkapta Milánót, a nápolyi királyságot, Szardíniát és Spanyol-

Németalföldet (lényegében a jelenlegi Belgiumot). A Birodalommal megkötött badeni béke említésre méltó intézkedése az volt, hogy XIV. Lajos két szövetségese, a bajor és a kölni választófejedelem visszatérhetett országába.

A spanyol örökösödési háború fő nyertese Anglia lett, amely biztosította uralmát a tengerek fölött, újabb gyarmatokat szerzett s kiterjesztette külkereskedelmét. Ausztria is megerősödött s valóságos szárazföldi nagyhatalom lett. Franciaország meggyengült és véglegesen elvesztette vezető szerepét Európában. A spanyol birodalom hanyatlása meggyorsult.

Szólnunk kell néhány szót összefoglalóan azokról a kapcsolatokról is, amelyek Franciaországot XIV. Lajos uralkodásának idején Magyarországhoz és Erdély-

hez fűzték. 1645-ben, a harmincéves háborúban Franciaország szerződést kötött I. Rákóczi György erdélyi fejedelemmel s bár ennek különösebb gyakorlati következménye nem lett, a vesztfáliai békében Erdély is szerepelt. E szerződés emléke nem ment veszendőbe Magyarországon és Erdélyben. 1664-ben a francia sereg részvétele a török elleni háborúban nagy reménységeket ébresztett a magyar vezetőkben. Zrínyi Miklós és a nemesség egy része azzal a gondolattal foglalkozott, hogy Franciaország segítségét kéri a Habsburgok ellen. Ez a reménység éltette a Wesselényi-összeesküvés résztvevőit is. A Thököly-felkelés idején sor is került a kapcsolatok felvételére. 1677-ben — a Hollandia elleni háború idején — XIV. Lajos megbízásából Béthune márkí, varsói

francia követ szerződést írt alá Apaffy Mihály erdélyi fejedelem megbízottjával, amelyben 15 000 főnyi segélyhadat, 100 000 tallér évi pénzsegélyt, francia tiszteket és más segítséget ígért, ha Erdély hadsereggel vonul a magyar felkelők támogatására. Boham parancsnoksága alatt segédcsapatok érkeztek Lengyelországból, amelyek a következő évben Nyalábváránál megverték az osztrák zsoldosokat. A nymwegeni béke után ez a segítségadás nem folytatódott, de egész Európa tudta, hogy a francia király kapcsolatokat tart fenn Thököly Imrével, és ha nem is túl bőkezűen, de legalább pénzzel és diplomáciával segíti a „kuruc királyt”.

Franciaország a magyar felkelők harcait kezdettől fogva diverzióknak tekintette, azaz a Habsburgokat lekötő mellé-

kes hadműveleteknek. Nagyobb erőfeszítést nem tett támogatásuk érdekében, legfeljebb a lengyeleket és a törököket biztatta erre. II. Rákóczi Ferenc ennél többet akart. Nemcsak pénzt és tiszteket kért a versailles-i udvartól, hanem azt is, hogy kössön szerződést vele mint erdélyi fejedelemmel, és külön is a magyar rendekkel, amelyek szerették volna, ha XIV. Lajos pártfogoltja, Miksa-Emmanuel bajor választó elvállalja a magyar királyságot. A francia diplomácia nem értette meg, hogy a magyarországi felkelés jelentősebb, mint az előzők voltak, és hogy erőteljesebb támogatása nagy hasznára lehet elszigetelt helyzetében. A versailles-i udvar arra hivatkozott, hogy Franciaország gazdasági helyzete nem teszi lehetővé a segély emelését, ugyan-

akkor persze sokkal jelentéktelenebb ügyekre fordított nagy összegeket. 1709-től XIV. Lajos még a szerény segélypénz kiutalását is beszüntette, ami a szabadságharc végét siettette. A szerződéskötést először formális ellenvetésekkel akadályozta meg, majd amikor a szabadságharc helyzete meggyengült, akkor erre utalva óvakodott attól, hogy írásban is elkötelezze magát.

Rákóczit nem vezették félre a francia intrikák, mint ahogy a Habsburg-párti történetírás állította. Amikor látta, hogy a francia diplomáciával nem boldogul, megpróbált más szövetségeseket keresni s mindenekelőtt Oroszország felé fordult. XIV. Lajos és tanácsosai konzervativizmusára jellemző, hogy nem voltak hajlandók észrevenni I. Péter Oroszországának

megerősödését, és nem fogadták el Rákóczinak azt a javaslatát, hogy Franciaország kössön szerződést a cárral, aki ennek fejében segítséget ígért a magyar szabadságharcnak. A francia király inkább a poltavai csata után bajba került XII. Károly svéd királyt akarta megmenteni, aki pedig soha semmit sem tett érdekében. Mindebben felelősség terheli a király magyarországi megbízottját, Pierre Puchot, marquis des Alleurs-t, aki kezdeti kedvező tapasztalatait hamar feledve, éveken keresztül a legsötétebb jelentéseket küldte a francia udvarnak a magyarországi állapotokról. Ezekben a jelentésekben persze sok igazság van, de a leglényegesebb hiányzik: az, hogy minden baj és széthúzás ellenére a szabadságharc hét esztendőn keresztül jelentős csá-

szári erőket kötött le, amelyeket a nyugati frontokon is fel lehetett volna használni.

Joggal vetődik fel a kérdés, vajon miért ragaszkodott Rákóczi mégis a francia szövetséghez? Mindenekelőtt azért, mert máshonnan támogatást nem kaphatott. 1705-ig havi 30 000, majd 50 000 livre-t vehetett fel, ami 3—4000 katona eltartására volt elegendő. A francia tisztek, bármily kis számban is voltak, hadseregének regularizálását segítették elő. A francia diplomácia közbenjárása bizonyos eredményeket hozott Lengyelország tekintetében, hiszen egyes lengyel főurak, akik az ún. francia párthoz tartoztak, készek voltak segíteni a magyarokat. A Porta a konstantinápolyi francia követ közvetítésével megengedte a kereskedést

a magyar felkelőkkel és a magyar diplomaták szabad járását. Mindez nem volt sok, de a semminél több. Máshonnan Rákóczi még ennyit sem kaphatott. Amikor a fejedelem megvonja a mérleget és meghatározza a szabadságharc bukásának okait, a belső és külső tényezőket egyaránt említi, de külön is kiemeli a nagyobb francia támogatás elmaradását: „Bárki ítél majd ezek alapján a magyar ügyekről, a háború szerencsés kezdetét az ellenség túlzott elővigyázatának tulajdonítja, annak haladását a rosszul ellátott és még rosszabbul védett helyőrségeknek és erődöknek és végül szerencsétlen kimenetelét a nemzet tudatlanságának, tapasztatlanságának, annak, hogy hiányzott a fegyver és a pénz, tehát a háború idegzete, a pestisnek s annak, hogy a

francia udvartól kapott segély szerény volt.”

Minden csalódása ellenére Rákóczi az 1711-es szatmári fegyverletétel után is Franciaország segítségével akarja folytatni a háborút, vagy legalábbis Magyarországot és Erdélyt belefoglaltatni az általános békébe. Ezért utazik Versailles-ba és él ott XIV. Lajos haláláig — az udvari szórakozások között is — szüntelenül tevékenykedő politikus életet. (Ezeknek az éveknek a történetét újból meg kell írni, hiszen a magyar közvélemény még mindig inkább az Hôtel de Transylvanie nevű kártyabarlangra emlékezik, és nem a fejedelem diplomáciai munkásságára.) Tervei nem válnak valóra Franciaország meggyöngült nemzetközi helyzete miatt, de nem azért,

mert ő maga bármit is elmulasztott volna megtenni.

Hogyan értékeljük most már XIV. Lajos egész külpolitikáját?

„Amikor 1715. szeptember 1-én elhunyt az, akit Nagy Királynak neveztek, és aki 1661-től az 1680-as évek közepéig Európa leghatalmasabb uralkodójának látszott, Franciaország már nem foglalta el a vezető helyet.” V. L. Tapiénak ez a megállapítása a francia külpolitika végső sikertelenségét hangsúlyozza. A kudarcok fő okát ő is, mint más történészek, elsősorban a hódító politikában látja, amelynek alapja szerinte a király dicsőségvágya volt (gyakran idézik XIV. Lajos halála előtt elmondott szavait: „túlságosan szerettem a háborút”), s amelyet befolyásolt konzervativizmusa is. „Olyan

ember volt — jegyzi meg róla —, aki túlságosan ragaszkodott a bevett gondolatokhoz és a hagyományok gyakorlásához.” A szubjektív tényezőknek természetesen szerepük volt a politika kialakításában, de mint már jeleztük, igazi rugóit az abszolút monarchia gazdasági-társadalmi és külpolitikai érdekeiben kell keresnünk. A végső kudarcot pedig azzal magyarázzuk, hogy Franciaország gazdasági-társadalmi fejlődése elmaradt vetélytársai és mindenekelőtt Anglia mögött. Mindez nem jelenti, hogy XIV. Lajos külpolitikáját minden részletében hibásnak kell tartanunk. Ez a külpolitika — ha nem is mindig sikerrel — de alapjában véve helyesen szolgálta azokat a nemesi és polgári érdekeket, amelyek irányvonalát meghatározták. A nemesség jelentős ré-

szét a hadseregben foglalkoztatta. A francia kereskedelemnek külföldi piacokat biztosított, bár le kellett mondania sok kiharcolt kedvezményről. Hódításait általában nem tarthatta meg, de megszerzte Lille-t, Besançon-t és Strasbourgot, s határai mentén szilárd védelmi vonalat alakított ki. Mindez nemcsak az említett osztályérdekeket szolgálta, hanem segítette a francia nemzet fejlődését is. Franciaország 1715 után elvesztette ugyan hegemon szerepét Európában, de nemzetközi tekintélye nem semmisült meg. A szilárd államhatalom és annak berendezkedése mintaképe lett a korabeli Európának. Hadseregét respektálták ellenségei is. Nyelve a nemzetközi érintkezés fő eszköze lett. Irodalma és művészete pedig mindenütt utánzásra talált.

Ami XIV. Lajos személyes szerepét és e politika stílusát illeti, egyetérthetünk V. L. Tapié értékelésével: „Egészében véve ez mégis nagy politika volt, a kor gondolatai és ízlése szerint való, amelyet szilárd akarattal, a korona méltóságának és a nemzeti múlt iránti felelősségnek fennkölt érzelmével irányítottak.”

A régebbi francia történetírás a XVII. század második felének művészetét — különösen képző- és iparművészetét — „XIV. Lajos-stílusként” emlegette, s ha az irodalomról is szólt, klasszicizmusnak nevezte. Az utóbbi időkben sokan ezt a „stílust” azonosítják a XVI. században új erőre kapott feudalizmus művészi kifejezését szolgáló barokkkal, amelynek ideológiai alapja az ellenreformáció, s jellemvonásai a pátosz, az ellentétek kedvelése, a képzelet gazdag játéka. A barokk-stílus elnevezést nemcsak a művészi alkotásokra használják, hanem kiterjesztik az egész életvitelre is. A német és a spanyol szellemtörténet által meg-

ideologizált barokk hívei tagadják a klaszszicizmus önálló létét Franciaországban és legfeljebb azt ismerik el, hogy „az italianizáló barokkot itt klasszikus elvek szűrték át”. Véleményünk szerint a klaszszicizmus tartalmi és formai jellegzetességei miatt egyaránt önálló irányzat, amely 1660 után uralkodó helyet foglal el Franciaországban. Ez egyáltalán nem zárja ki, hogy ugyanott és ugyanakkor más irányzatok is jelentkezzenek, így különösképpen a barokk, amely a század elején erőteljesen hatott Franciaországban is. Amikor irányzatról szólunk, nem tisztán művészetre gondolunk: olyan magatartást tételezünk fel, amely világnézeti, erkölcsi, ízlésbeli és életmódbeli elemeket egyaránt magában foglal és sajátos kifejezésbeli formákkal rendelkezik.

A XVII. század közepén Franciaországban az uralkodó embereszmény az „honnête homme”, amelyet a korban magyarra „emberséges embernek” fordítottak. E típus kialakításában a társadalmi tényezők játszották a fő szerepet, de tudatosításához hozzájárult a morálisdidaktikus irodalom és különösen a jezsuita oktatás. Az olasz B. Castiglione *Udvari emberéből* a franciák mindenekelőtt az honnête homme társasági magatartását és alkalmazkodó készségét tanulták meg, amely a renaissance olasz udvaraira oly jellemző volt. B. Gracian spanyol jezsuita Faludi Ferenc által *Bölts és figyelmes udvari embernek* fordított aforizma-gyűjteményéből a zordabb katolicizmust, a szigorúbb etikettet és az individualizmust olvasták ki. A franciák

nemcsak a külföldi kortársi forrásokból merítettek, hanem az antik szerzőkön (főleg Senecán) kívül Montaigne és François de Sales erkölcsi írataiból is, amelyek a keresztény sztoicizmust terjesztették. Bizonyos körökben hat Descartes filozófiája, sőt a libertinizmus is, amely színezi az udvari ember magatartását.

XIV. Lajos uralomra jutása után, amikor az udvar lesz a társasági élet központja, Antoine Gombaud, chevalier de Méré *Beszélgetéseiben* és leveleiben az honnêteté-t „a kitűnés művészete”-ként határozza meg a kitűnést „mindenben, ami az élet kellemességeit és az illendőséget illeti”. 1682-ben Gérard abbé, az egyik erkölcsi értekezés (*Caractères de l'honnête homme*) szerzője ezek közül az

udvari sikert emeli ki. Az honnête homme-nak szerinte „meg kell nyernie a főurak kegyét, az egyenlők barátságát és az alacsonyabb rendűek tiszteletét”. Ennek érdekében különösen két jó tulajdonságot kell kifejleszteni: az udvariasságot és a gálánsságot. Az udvariasság — politesse — Madame de Sévigné szerint „az ésszerű társadalom kötelezettségeit” foglalja össze, tehát arra tanít, hogy milyen magatartást kell általában tanúsítani a jó társaságban. A gálánsság — galanterie — jellemzői: az illendő öltözék, a megnyerő viselkedés, a kellemes társalgási készség és az esprit — a szellem.

Ez az embertípus nem műveletlen, érdeklődik a tudományok és művészetek iránt, de ismereteit nem fitogtatja, mert akkor a tudóskodó pedáns hírébe kerül.

Nem is elpuhult ember, sőt kötelessége kitüntetni magát a vadászaton éppúgy, mint a hadjáratokban, gyakran nemcsak hősie, hanem vakmerő cselekedeteivel is, de erről nem beszél. Az honnête homme szerelmi életére nem jellemző az állhatatosság, legalábbis, ha udvaroncról van szó, de kalandjai közt sem veszítheti el a mértéket és köteles alkalmazkodni a jó ízléshez. Mindenben — ruházkodásban és étkezésben is — iránymutató a mértékletesség.

Méré lovag szerint az emberséges ember minden erénnyel fel van ruházva, sőt „az erények kvintesszenciája”, ezt azonban természetes állapotnak kell tartania. A kesernyés La Rochefoucauld ehhez még hozzáteszi: „Az igazi emberséges ember az, aki semmivel sem kérkedik.” Roger

de Bussy-Rabutin, az *Histoire amoureuse des Gaules* című gáláns udvari történeteket elmesélő botrányos könyv szerzője, ennek az embereszménynek aktív oldalát emeli ki: szerinte az honnête homme olyan „udvarias ember”, aki „tud élni”. A „savoir vivre” egyszerűséget, könnyedséget, diszkréciót követel, amit persze meg lehet tanulni, de amihez kell valami különleges tehetség is. Ezt nevezik a moralisták „je ne sais quoi”-nak.

Ez az egész magatartás a „társasági létre” és ennek következtében a tetszésre épül. La Fontaine mondja: „Franciaországban csak az számít, ami tetszik; ez a szabály és szinte az egyetlen.” A tetszést nemcsak a művészetektől kéri számon, hanem az egyes emberektől is. Amint láttuk, ennek a tetszésnek vannak

normái, amelyeket az udvar diktál, és aki nem követi azokat, nevetségessé válik, még ha ezernyi jó tulajdonsága is van, mint Alceste-nak Molière *Embergyűlölőjében*.

A gyakorlatban az honnête homme eszménye mögött sokfajta életfelfogást figyelhetünk meg. Találkozunk az udvar cselekvő embereivel, politikusokkal és katonákkal, akik természetesen mozognak környezetükben; felületes udvaroncokkal, akik a preciozitás negédes szokásait őrzik meg Molière minden kritikája ellenére; alkalmazkodó jezsuitákkal, sőt janzenistákkal is; a descartes-i filozófián nevelt bölcselőkkel és szabadgondolkodókkal. A különböző felfogások társadalmi rétegek szerint s attól függően is, hogy fővárosi vagy vidéki elemekről volt

szó, más és más magaviseleti formákat hoztak létre. Az honnête homme embereszményének egységesítő hatását azonban e változatosság ellenére sem szabad lebecsülni, s ennek az egységnek a forrásait mindenekelőtt a közös világnézeti elemekben kell keresnünk, amelyek a társadalmi konvenciókhoz való ragaszkodást általánosan elfogadtatják.

Ezek közül az egyik legfontosabb a válás. A moralisták közül sokan az honnête homme-ot a keresztényi erények képviselőjének, „a tökéletes kereszténynek” mutatják be. Ezek a „keresztény erények” a nagy többség szempontjából alkalmazkodnak a világi követelményekhez és semmi közük a belső vallásossághoz. A jezsuitizmus mindent megmagyaráz és mindent megbocsát, a morálisan elítélhető

cselekedeteket is, ha valaki a vallás külső formáit tiszteltben tartja. A jórészt jezsuita oktatásban részesült nemesség életszemléletét ez a felfogás alapvetően meghatározza. Egyébként a vallásosság tekintetében is az udvar a példakép. Amikor a 80-as évek közepén XIV. Lajos „megtér” és szigorúbb erkölcsöket képvisel, az idősebb nemzedék követi a változást.

Amikor vallásról beszélünk, ne feledkezzünk meg a babonáról sem: a XVII. század embere — kevés kivételtől eltekintve — hitt benne s ez színezte vallásosságát is. Ezzel kapcsolatban jellemző példaként említhetjük a méregkeverők perét, amelyben olyan vádlottak is szerepeltek — okkal vagy ok nélkül —, mint Soissons grófnő, Savoyai Jenő anyja, Luxembourg marsall vagy Racine. A mé-

regkeverők embereket tettek el láb alól és bájitalokat keverték, amelyekkel többek között Madame de Montespan itatta a királyt, hogy megtarthassa szerelmét. 1680. február 22-én égették el Párizsban e per főbűnösét, Voisin asszonyt és társait, de az ügy hullámai még sokáig nem ültek el. A párizsi Gazette-ban 1682. szeptember 12-i dátummal a következő közlemény jelent meg: „Miután a Királyt tájékoztatták, hogy néhány tudatlan és könnyen hívő személy engedte magát bizonyos idő óta becsapatni azoktól, akik magukat jövendőmondóknak, mágusoknak és varázslóknak nevezik, és észrevétlenül elkötelezték magukat nekik, s hiú kíváncsiságból a babonába, az istentelenségbe, a rontásba és a mérgezésbe csúsztak át, Őfelsége nem akarván semmit

sem elmulasztani, ami Isten nagyobb dicsőségét és alattvalóinak biztonságát szolgálhatja, megújította királyi elődeinek rendeleteit és megparancsolta a Parlament múlt hó 31-én beiktatott ediktumában, hogy az összes jövőendőmondó férfiak és nők testi büntetés terhe mellett azonnal hagyják el a királyság területét. Ugyanakkor Őfelsége megtiltotta magánszemélyeknek, hogy bármilyen ürüggyel kémiai laboratóriumokat tartsanak fenn, feltéve, hogy erre a nagypecséttel ellátott levéllel engedélyt nem kaptak." De a tudatlan és könnyen hívő emberek száma milliónyi, s közéjük tartozik maga a király is, aki nem elsősorban a babonát üldözi, hanem a közrendet sértő magaviseletet és cselekményeket.

A hivatalos egyház által szentesített könnyű vallásosság és laza erkölcs ellen lép fel a janzenizmus és annak egyik jelentős ideológusa, Pierre Nicole, aki az erkölcsről szóló esszéiben a „civilité chrétienne-t”, tehát a keresztényi udvariasságot hirdeti meg. Ez az erkölcs szűk réteg kiváltsága lesz, bár nemcsak a janzenisták vallják magukénak, hanem más körök is, amelyek különböző misztikus irányzatok, a P. de Bérulle bíboros által megindított rekatoalizációs mozgalom vagy a kvietizmus hatása alá kerültek.

A descartes-i sztoikus-racionalista erkölcsi felfogást még kevesebben követik, annak ellenére, hogy az erkölcsi értekezések szerzői gyakran hivatkoznak a rációra és az ún. bon sens-ra. Descartes nem szakít a vallással és erkölcsével, társa-

dalmi vonatkozásban kompromisszumot köt vele, mégis tanítása egészét üldözik. Róma 1665-ben műveit indexre teszi, XIV. Lajos pedig több rendeletével tiltja a karteizianizmus terjesztését. Mindez persze nem akadályozza meg az abszolutizmus legortodoxabb védőit abban, hogy e filozófia bizonyos elemeit a maguk érdekeinek megfelelően felhasználják. A racionalizmus végül is a kor terméke s ellenfelei sem mentesíthetik magukat hatása alól.

A század első felében Pierre Gassendi és más ún. libertinusok hirdették epikureizmusukat, amely később elég széles udvari és művészi körökre hatott, különösen XIV. Lajos fiatalsága idején.

A század végétől Saint-Évremond, Fontenelle és Pierre Bayle a szkepticiz-

must terjesztik, különösen vallási vonatkozásban. 1699-ben Liselotte már arról panaszkodik, hogy: „a hit kihunyt ebben az országban olyannyira, hogy már nincs fiatalember, aki ne akarna ateista lenni”. Ez persze túlzás, de az kétségtelen, hogy az egyház befolyása megrendült, s ha lassan is, de érik a „filozófusok százada”.

Egyik nemrég megjelent munkájában Pierre Chaunu a „klasszikus civilizáció századát” 1620-tól 1760-ig számítja, s azt a tételt igyekszik bizonyítani, hogy „az igazi forradalmak először a gondolatok rendszerét változtatják meg”, tehát nincs igazuk a marxistáknak, amikor a gazdasági tényezők elsődlegességét hangsúlyozzák. Ez a „gondolati forradalom” mindenekelőtt tudományos felfedezésekhez kötődik, főleg Descartes működé-

séhez, és „eminensen teológiai” színezetű. Isten, akiben a filozófus bízik, matematikai jelleget ölt, de azért hisz benne s ez teszi lehetővé számára a világ megismerését is. Ez a szellemtörténeti konstrukció eltúlozza azt a tényt, hogy Descartes „zárójelbe teszi” a politikát és a vallást és nagyon is egyoldalúan magyarázza a francia filozófus dualizmusát. A tudományos felfedezések megrendítik a vallásos meggyőződést s ez a folyamat bizonyos körökben már jóval a század vége előtt megkezdődik. A karteizianizmus üldözése azt bizonyítja, hogy a kortársak hamar felfedezték ezt a veszélyt.

A korabeli embereszmény formálásában az uralkodó politikai felfogás is fontos szerepet játszott. Az abszolutizmus politikai gondolkodása már évtizedekkel előbb

kialakult, de XIV. Lajos alatt a szükség-
leteknek megfelelően továbbfejlődött. J. B.
Bossuet, a „meaux-i sas”, a gallikán egy-
ház egyik fő képviselője fogalmazta meg
a legvégtetesebben ezt a doktrínát, a
Szentírásból kivont politika (*Politique
tirée de l'Ecriture Sainte*) című művében,
amelynek összeállításával mint a trón-
örökös nevelője 1678 óta foglalkozott, de
amely csak 1709-ben jelent meg. Itt ki-
fejtí, hogy a rend és az egység az emberi
társadalom fő jellemzői, s ennek fennma-
radását egyedül a király tudja biztosí-
tani. Az alattvalók teljes engedelmesség-
gel tartoznak az uralkodónak, aki isten
földi helytartója, a nép atyja, s éppen
ezért hatalmát semmi sem korlátozhatja,
csak a vallás és a „józan ész”. Az engedel-
mességet nem pusztán az isteni jog kívánja

meg, hanem a hasznosság is. „Aki nem szereti — írja — ezt a polgári társadalmat, amelynek részese, azaz az államot, amelyben született, az önmagának és az egész emberi nemnek ellensége.” Aki a törvényes rend ellen lázad, az isten és a közösség ellen egyaránt vét. Bossuet teljes mértékben elveti az ellenállás vagy a felkelés jogát és nem ismer el más szabadságot, mint azt, amit az állam és az egyház elfogad.

A század végén a politikai gondolkodásban is változások jeleit figyelhetjük meg. A főúri ellenzék ideológusa, Fénelon 1699-ben kiadott *Télémachos kalandjai* című munkában, ha allegóriákba burkoltan is, de bírálja XIV. Lajos despotizmusát és antik példákra hivatkozva, a patrimoniális királyságot állítja mintá-

képül. Eszerint a király a nép atyja, aki a békét tekinti a legfőbb jónak, alattvalói jólétét főleg a mezőgazdaság fejlesztésével akarja biztosítani, minden rend számára megfelelő foglalkozásokat ír elő, s örködik azon, hogy fennmaradjanak a rendi kiváltságok. Az arisztokratikus ellenzéknek ezzel az utópiájával szemben forradalmi gondolatokat hirdetnek azok a hugenották, akik elmenekülnek Hollandiába vagy Angliába. Egyikük, Pierre Jurieu a nép felségjogára hivatkozva felkelésre ösztönzi a franciákat a feudális diktatúra ellen. A protestáns polgárok többsége azonban — köztük Pierre Bayle is — nem fogadja el ezt az álláspontot és inkább a jó király eszményénél köt ki, aki tekintetbe veszi a polgárság érdekeit és türelmet tanúsít a vallási kérdésekben.

Vitatott, hogy a kor embereszménye mit köszönhet a nemességnek és mit a burzsoáziának. A kapitalista fejlődés ideológiailag is erősíti a polgári elemeket, a feudalizmusban azonban az uralkodó világnézet, amely az embereszményt is meghatározza, a nemességé. XIV. Lajos korában még ezt a világnézetet teszi magáévá a burzsoázia is, annak ellenére, hogy kezdi kialakítani önálló osztálytudatát és ezzel hat az uralkodó áramlatra is. „Érdekes ellentmondás van — írja az egyik történész — a magatartások heroizmusa és a módszerek elpolgáriasodása között: a királyi hadsereg tisztjei meghalnak a gloire-ért, de a szolgálati évek száma szerint lépnek elő. Az íróknál és a moralistáknál a polgári szellem előrehaladása ugyancsak érzékelhető. A jan-

zenismus és a sztoicizmus, amelyek mindenütt jelen vannak, lényegében két forrásból származnak, az ágostoni gondolatból és a tudós libertinage-ból, márpedig a két gondolati irány először és főleg a polgári köröket hódította meg. A heroikus optimizmus arisztokrata magatartás. Ekkor már nem található olyan optimista író, egyetlen olyan moralista sem, aki hinne az emberben, annak eszében, akaratában.” Ismételjük, a nemesi és polgári elemek bizonyos keveredése nem vonható kétségbe az ideológiában sem, hiszen ez az összetettség jellemzi az egész abszolút monarchiát. Egyes világnézet vagy magatartásbeli vonások azonban nem feltétlenül egy meghatározott osztály jellemzői. Vajon az arisztokrata La Rochefoucauld vagy Madame de Lafayette

az optimisták csoportjába tartoznak-e?
A polgári származású Fontenelle vagy
Bayle pedig pesszimisták-e?

Az elmúlt évek francia művészettörté-
neti kutatásában felmerült az a vélemény
is, hogy a barokk inkább a falusi elemek,
a parasztság és az arisztokrácia „stílusa”,
a klasszicizmus az urbánus világhoz, te-
hát mindenekelőtt a polgársághoz kap-
csolódik. V. L. Tapié szerint amint a „stí-
lusok” tudatossá válnak, a burzsoázia
inkább a mértéket és a rendet fogadja el,
az arisztokrácia és a parasztság pedig
a képzeletet és a szabadságot részesíti
előnyben. Véleményem szerint ez az állás-
pont amellet, hogy leegyszerűsíti a ba-
rokk és a klasszicizmus tartalmi és formai
jellemzőit, túlságosan is közvetlen kap-
csolatot teremt társadalmi osztály és

irányzat között. A XVII. század elején a francia polgárság is támogatja a barokkot, a XVII. század második felében pedig az arisztokrácia a klasszicizmust. Mindig az a kérdés, melyik volt az uralkodó irányzat.

A művészetekben a század közepén még küzd egymással az uralkodó szerepért a klasszicizmus és a barokk. A barokkot támogatták az abszolút monarchia olyan tudatos építői is, mint Richelieu vagy Mazarin, sőt kezdetben XIV. Lajos is vonzódott hozzá. A hatvanas évek táján azonban a klasszicizmus győzött. Ezt a győzelmet az abszolút monarchia fejlődésének új szakasza magyarázza, amely éppúgy, mint a társadalomban, a művészetben is alkalmazni akarja a nagyság, a rend és a fegyelme-

zettség követelményeit, példaképnek pedig az antikvitást választja. A klasszicizmus művészi képviselői nagyrészt a polgárságból kerülnek ki, de művészetükkel mégis a feudális államot kívánják szolgálni, amelyben az emberi társadalom legtökéletesebb formáját vélik felfedezni.

Az új irány először az irodalomban alakult ki, mégpedig főleg a költő Malherbe és a prózaíró J. L. Guez de Balzac tevékenysége nyomán. A teoretikusok a század első felében az ő szépírodalmi alkotásaikat figyelembe véve, az olaszok által közvetített arisztotelészi poétikára és részben a descartes-i filozófiára építve, az irodalom feladatát abban látták, hogy a szépnek felfogott emberi természetet utánozza és a rációhoz igazodjék, amely az alkotói szen-

vedélyt, vagy ahogy ők mondták, a „lelkesedést” fegyelmezi. A XVII. századi francia irodalom egyik kitűnő ismerője, Antoine Adam írja, hogy „1660 körül senki sem kételkedik ezeknek a maximáknak a szükségességében és kitűnőségében, senki sincs, aki azt merné gondolni, hogy az író szabad képzelete lehetne az egyetlen törvény”. A természet és a ráció bizonyos szabályokat ír elő a különböző műfajokban, amelyeknek megtartása a mű teljes gondolati és kifejezésbeli egységét biztosítja. E szabályokat ki-ki egyénisége szerint magyarázza és alkalmazza, de az alapelvekhez — tehát a szabályos emberi természet bemutatásához és a józan észhez — mindenki ragaszkodik. Persze az arisztotelészi poétika és az antik példa csak tekintélyi érvként szolgál, a régi

mezben a XVII. századi világ jelentkezik. Itt arról a „félreértett régiről” van szó, amelyről Marx beszél a klasszikus tragédiával kapcsolatban: „Az például bizonyos, hogy a hármas egység, ahogyan azt a XIV. Lajos korabeli francia drámaírók elméletileg felállítják, a görög dráma (és az azt képviselő Arisztotelész) félreértésén alapszik. De másrészt ugyanilyen bizonyos, hogy a francia drámaírók a görögöket pontosan úgy értették, ahogyan az saját művészeti szükségletüknek megfelelt.”

Az irodalom törvényhozójaként emlegetett Boileau 1674-ben írt *Ars Poetica*-jában már az irodalom új példáira, Racine és Molière műveire hivatkozva támaszthatja alá a klasszicizmus igazát és szállhat szembe a barokkal: „A hamis csillogás-

nak harsány hagymázait hagyjuk Itáliának. Mindenben ez legyen célunk: a Józan Ész.” Vagy: „Egyszerű, ámde művészi légy, gög nélkül nagyszerű, s kencét mellőzve szép.” Elméleti szempontból ez a felfogás nem sok újat hoz, de a kritikus harca a klasszikus irodalomért nem kis jelentőségű.

A klasszikus irodalom XIV. Lajos uralkodásának első két évtizedében virágzott. Az iskolát magát az utókor előtt ismeretlenül maradt teoretikus, Gilbert Patru fogja össze, de olyan nagy nevek fémjelzik, mint Boileau, Molière, La Fontaine és Racine. Ezeket a szerzőket támogatja az udvar, még ha nem is tudja pontosan lemérni az egyes művek jelentőségét és főleg későbbi társadalmi hatását. Molière színtársulatát XIV. Lajos veszi pártfo-

gásába és az ő közbelépése nélkül soha nem mutathatta volna be a *Tartuffe*-öt, amely ellen a bigottak összeesküdtek. 1667-ben az udvar tapsol Racine *Andromaché*jának s a drámaíró tíz év múlva a király történetírója lesz. Igaz, abba hagyja a tragédiaírást és csak élete vége felé mutatja be szűk körben „keresztény drámáit”, az *Esztert* és az *Atáliát*. Ez azonban nem a kegyvesztettség, hanem sokkal inkább a beilleszkedés jele. Boileau éles szatírái is a királyi kegynek köszönhetik terjedésüket, amely egyébként őt is történetírói ranggal tünteti ki. La Fontaine meséi és fabulái legalábbis „elnézésben” részesülnek, pedig kritikai élük nemcsak egyfelé vág.

A legnagyobb írók a királyi mecénás pártfogását élvezik nemcsak anyagilag,

hanem eszmei-művészi szempontból is. A maguk részéről igyekeznek eleget tenni annak a társadalmi „megbízásnak”, amelyet tőlük elvárnak: dicsőítik a királyt és használni akarnak az emberiségnek. Racine ódákat ír a különböző udvari és hadieseményekről, Molière versben köszöni meg a király jóindulatát, Boileau többek között olyan udvaronci episztolát szerez, amely hízelgésével már egyenesen bántóan hat: „Grand roi, cesse de vaincre, ou je cesse d'écrire” (Nagy király, hagyj fel győzelmeiddel, vagy magam hagyom abba az írást). La Fontaine, amikor 1684-ben elmondja székfoglaló beszédét az Akadémián, XIV. Lajos jó tulajdonságait így sorolja fel: „A jó rendet mindenben, a bölcsességet, a szilárdságot, a vallás és az igazság iránti buzgalmat, a titok-

tartást és az előrelátást, a győzelem művészetét és azt a művészetet, amellyel ki tudta használni a győzelmet, a mértékletességet, amely oly ritkán követi ez utóbbi kettőt.” A fabulaíró még attól sem retten vissza, hogy a vallás nevében magasztalja a protestánsok üldözését mint a király egyik legnagyszerűbb művét. A keserű moralista, La Bruyère kilenc év múlva ugyancsak az Akadémián hasonló hangnemben dicséri uralkodóját: „Mindig szükségleteinkkel törődve, önmagának soha nincs pihenése és kiváltságos órája: már az éjszaka közeledik, az öröket leváltották palotája bejáratánál, a csillagok fönt ragyognak az égen és követik futásukat; az egész természet a naptól fosztottan árnyékba temetve alszik; mi is pihenünk, míg ez a király

szobájába visszavonulva örködik felettünk és az egész állam felett.”

Vajon mindez csak képmutatás lenne s azoknak van igazuk, akik ebben a korban is a hatalom és az irodalom ellentétét keresve igyekeznek felnagyítani az udvar és az írók között előforduló vitákat, félreértéseket vagy összeütközéseket? Szó sincs róla, ellenkezőleg, az írók természetesnek találták ezt a politikai állásfoglalást. Érdekes, hogy az ellenzékiiséget nemcsak polgári történészek keresik ebben az irodalomban, hanem gyakran marxisták is. A szovjet Világtörténetnek a XVII. század francia történetéről szóló összefoglalójában ezt olvashatjuk: „A XVII. század második felének francia irodalma egyáltalán nem az abszolutizmusnak köszönhette nagy eredményeit.

A haladó francia írók az abszolutisztikus Franciaország társadalmi fekélyeinek feltárásával hozzájárultak a demokratikus rétegek öntudatra ébredéséhez s méltó előfutárai voltak a közelgő felvilágosodás képviselőinek.”

A XVII. század nagy francia irodalmát az egész társadalmi fejlődés determinálta és ezen belül az abszolutizmus is. Az abszolutizmus ebben a korban a haladást szolgálta, s aki az abszolút monarchiát támogatta, az az emberi haladás szolgálatában állt. A nagy francia klasszikus írók műveikkel, amelyekben az igaz emberséget hirdették és szembeszálltak a feudalizmus bizonyos kötöttségeivel, kétségtelenül hozzájárultak a polgári forradalom ideológiai előkészítéséhez, de teljesen hamis dolog valamiféle közvetlen kezde-

ményező szerepet szánni nekik a feudalizmus megdöntésében. Más az író szubjektív szándéka, amelyre hat a kor valósága, de illúziója is, és más a művek hatása. A hatás szempontjából különbséget kell tenni gyakran a mű megjelenésének kora és utókora között is.

Boileau szatírái, La Fontaine meséi és fabulái, Molière vígjátékai koruk társadalmi problémájával foglalkoznak, de a fennálló rendet változtathatatatlannak tartják és bírálatukkal azokat a jelenségeket sújtják, amelyeket torzulásoknak, kinövéseknek, hibáknak vagy az emberi természet velejáróinak tartanak. Az abszolút monarchia nemcsak megtűrte, hanem segítette is ezt a társadalomkritikát, hiszen úgy fogta fel, mint saját ideológiájának védelmét. Még La Bruyère *Jellemrajzait* is

elfogadta, pedig a század végén érzékenyen reagált minden bírálatra és üldözte a hivatalostól eltérő gondolatokat és azok szerzőit. Más kérdés, hogy az „általános emberi”, amelyet a klasszikus írók képviselnek társadalomkritikájukban, végső fokon ellentmondott a feudális társadalomnak, és felfedte azokat a hanyatló tendenciákat, amelyek ebben jelentkeztek.

Ami a többi irodalmi műfajt illeti, így különösen a tragédiát és a szónoklatot, azokban a gondolatok és érzések felségessége, pátosza és józan ésszel viaskodó visszafojtottsága uralkodott. Az irodalomtörténészek közül ma sokan Racine-ra és a moralistákra hivatkozva azt állítják, hogy a klasszikus irodalom a magát tehetetlennek érző pol-

gárság bizonyos csoportjának és a janzenizmusnak a hatására a „tragikus embert” akarta ábrázolni, akit a szenvedélyek lebéklyóznak és elveszejtenek. Kétségtelen, hogy ez az irodalom az emberi természetet illetően nem volt optimista, de nem is lehet egyszerűen pesszimizmának nevezni: nem voltak ilyen tekintetben illúziói. A kor közönsége Racine tragédiáiban a gyöngédséget, tehát az érzelmességet, a pátoszt és a nagyszerű nyelvet szerette, nem a rációt megtagadó lelki zavart és a szabad akaratot elvető fatalizmust kereste. A művelt rétegek régen hozzászoktak a pszichikai mélységek kutatásához, hiszen már a gáláns történetekben is élt a lélekelemzés igénye. Nem a pszichoanalízis képletei alapján magyarázták a szenvedélyek vad zavarát,

amelyet e tragédiák elébünk tárnak, hanem azok fenségességét és erejét élvezték. Hogy mennyire „korjelenség” volt Racine, arra talán elegendő megemlíteni: tragédiái 1675-től 1700-ig 12 kiadásban jelentek meg, többen, mint a divatos szórakoztató művek. Húsz év alatt, 1680-tól 1700-ig a Comédie Française több mint nyolcszázszor játszotta darabjait, a legtöbbször *A pereskedőket*, de nem sokkal kevesebbszer a *Phaedrát* vagy az *Andromachét*.

Voltaire még nagyon közelien érzi ennek az irodalomnak akkori társadalmi jelentőségét, hisz Corneille-ről és Racine-ről azt állítja, hogy „a nemzetet megtanították gondolkozni, érezni és kifejezni magát”, Molière-ről pedig azt tartja, hogy a „társasági illendőség törvényho-

zója". Igaza van Gide-nek, amikor az utókor „felfedezéseivel” szemben a klaszszikus írókkal kapcsolatban leszögezi: „Ha mi találunk is írásaikban sok olyan értéket, amelyet eleinte talán kevésbé méltányoltak, a dicséret mindenesetre azonnal feléjük áradt, azok felé, akiket ma a legnagyobbaknak látunk . . . Mert maga a közönség is klasszikus volt, ízlése a klasszikus dolgokat kedvelte; a műalkotásokban azokat a tulajdonságokat szerette és kívánta meg, amelyek folytán ma ezeket a műveket klasszikusoknak minősítjük.” Mindezzel nem azt akarjuk mondani, hogy a XVII. század nagy irodalma a mának semmit sem mond, ellenkezőleg: koruk fő jellegzetességeit tükrözvén, az emberről vallanak, aki minden változás ellenére megőriz bizo-

nyos állandó vonásokat, és aki mai érdeklődésünk tárgya is.

Antoine Adam azt mondja, hogy a klasszikus remekművek „olyan írók kis körében születtek meg, akik nem értettek egyet az uralkodó ízléssel, és akik mélységesen megvetették a kokett költészetet, a regényes kimérákat és a gáláns tragédiát”. Valóban hamis dolog volna azt hinni, hogy az Udvar és a Város csak a nagy tehetségeket és a jeles alkotásokat karolták fel. A patronáltak között sok volt a gyenge író, aki késznek mutatkozott a legparlagiabb szórakoztatási igények kielégítésére. Persze a szórakoztatás szempontjából sem mindig helyes éles határt vonni tehetség és tehetségtelenség között. Molière például éppúgy hajlandó volt az udvar szórakoztatá-

sát szolgálni, mint sok tehetségtelen kortársa. Az *Eliszi hercegnőt*, vagy a *Tartuffe*-öt udvari multságok keretében mutatták be. Racine és Boileau 1683-ban azért kapnak 10 000 livre jutalmat a királytól, mert a farsang alkalmából egy „kis-operát” szereztek az udvar mulattatására.

A klasszikus írók — a régiek — a küzdelmet részben a fellengzős précieux irodalom ellen, részben a naturalista törekvések ellen folytatják. Ellenfeleik, a modernek, kezdetben Descartes-ra hivatkoznak, amikor vele együtt hangsúlyozzák, hogy „a világ öregebb ma, mint egykoron volt és mi a dolgok nagyobb tapasztalatával rendelkezünk”. A század végén, amikor fellángol az ún. régiek és a modernek harca, már nincsen szó a ra-

cionalizmus fejlődéelméletéről, hanem mindenekelőtt a divatos irodalom értékléséről. Charles Perrault az Akadémián 1687-ben felolvasott *Nagy Lajos százada* című poémájában Mademoiselle de Scudéry-t, a *Nagy Cyrus* és a *Clélia* című kibírhatatlanul précieux regények szerzőjét helyezi Homérosz fölé. Boileau azonnal a „régiek” védelmére kel s vele tartanak a legtehetségesebb írók. Mégis, az új ízlés, amely a változott társadalmi valóságra épít és főleg a polgárság igényeit veszi tekintetbe, utat tör magának. 1712-ben még a *Mercure Galant* című folyóirat szerkesztőjét, a divatos komédiákat író Donneau de Visét is védelmébe veszi az egyik kritikus La Bruyère megsemmisítő ítéletével szemben. Érdekes megfigyelni az általa használt érve-

lést: „Devizé úr csiszoltan és kellemesen írt, stílusa gondos és korrekt volt, tetszéssel olvasta az ember. La Bruyère úr keményen írt, stílusa hanyag és munkáit olvasván úgy érzi az ember, hogy szerzője bosszús és epés volt, s mindig haragudott az emberi nemre; többet őrzött meg Juvenalisból, mint Horatiusból.”

Az új irodalom kevésbé tiszteli azt a rendet, emelkedettséget és komolyságot, amely a nagy klasszikusokat jellemezte. A század végén a legelterjedtebb műfaj a vígjáték, amely a kor problémáival foglalkozik, de inkább csak publicisztikai módon és könnyed iróniával csipkedve az emberi nem és egyes foglalkozások hibáit. Elterjed az apokrif emlékiratok és a történelmi elbeszélések di-

vatja, amelyek főleg XVII. századi eseményeket dolgoznak fel, hiszen a közönség az új iránt érdeklődik. Emellett regényes elemeket használnak fel, hogy mondanivalójuk szórakoztató is legyen. Nem nagy irodalom ez, de az eszmei harcban szerepe van, éppúgy mint az értekező prózának, amely elsősorban vallási, filozófiai, történeti, természettudományi kérdéseket vitat. Megkezdődik az a folyamat, amelyet P. Hazard az „európai tudat válságának” nevezett, s amely tulajdonképpen csak a feudális ideológia krízisét jelenti Franciaországban.

A klasszicizmus a képző- és építőművészet terén is a század 60-as éveiben szorítja vissza a barokkot, de nem olyan mértékben, mint az irodalomban. Ezt a folyamatot némelyek egyetlen dátumhoz

szokták kötni, mégpedig 1665-höz. Ekkor határozza el XIV. Lajos, hogy felépítteti a Louvre keleti szárnyát és ezért a nagy olasz barokk mesterhez, Gian Lorenzo Berninihez fordul, aki el is jön Párizsba, ahol kitüntető tisztességgel fogadják. Tervét elkészíti, de végül mégsem azt kivitelezik, hanem Louis Le Vau, Claude Perrault, Charles Le Brun elképzelését. Így jön létre a művészettörténészek szerint legmonumentálisabb és egyben legklasszikusabb francia épülethomlokzat, amely iskolát teremt. Magas ablakok által áttört falsík fölé a tervezők korinthuszi oszlopokból álló kollonádót építettek. Középen a háromszögű timpanonnal lezárt diadalkapuszerű rész ugrik ki az oszlopsorból, amelynek két szélén ugyancsak oszlopos rizalitok találhatók. Mind-

ez valóban az egyszerűség, a szabályosság és ugyanakkor a nagyság hatását kelti.

A francia építészek és képzőművészek alkotásaikban nemcsak a görög-római emlékekre támaszkodtak, hanem a renaissance nagyszerű monumentumaira is, amelyek a közönség számára együttesen alkották a klasszikus példaképet. 1666-ban Rómában Francia Akadémiát hoznak létre, építészek, szobrászok és festők számára s a társadalmi „elvárást” az intézmény igazgatójához írt levelében Colbert így fogalmazza meg: „Dolgoztasson szorgalmasan a termáknál, a vázáknál és általában mindenütt, ahol parancsoltam; de nagyon vigyázzon arra, hogy a szobrászok tisztán utánozzák az antikvitást, anélkül, hogy bármit is hozzáadnának.”

Az antikvitás normáit terjeszti a művészetelméleti irodalom, amelynek szerzői a különböző akadémiák tagjai s nemcsak a tanácsadói, hanem a cenzori szerepet is betöltötték az udvarban.

A klasszikus építészet legnagyobb szerűbb teljesítménye a kiteljesített Versailles, amelynek megformálásában XIV. Lajos személyesen is részt vett. Az első vadász-kastélyt itt még XIII. Lajos építtette 1624-ben, téglából és kőből, magas tetővel, a késő renaissance jellegzetes francia stílusában. Utóda 1668-ban határozza el részbeni át- és továbbépítését, amelyet a már említett Louis Le Vau és Charles Le Brun irányítottak jórészt barokk felfogásban. 1678-tól Jules Hardouin-Mansart folytatja a munkát és négy év alatt Le Brun felügyelete alatt alakítja ki a

klasszikus Versailles épülettömbjét. A kastély alaprajza, ha a bejárat felől nézzük, U alakú és az előreugró két szárny klasszikus stílusa már a korban háttérbe szorította a régebbi, részben barokk elemeket. (A mostani oldalszárnyakat a XVIII. és a XIX. században építették.) A park felől a háromosztású homlokzatot, amely Hardouin-Mansart műve, páros oszlopok és pilaszterek tagolják a földszint félkörös nyílásai fölött emelkedve. A díszemelet fölött alacsony második emelet helyezkedik el ún. attikaként. A kortársak körében a legnagyobb feltűnést a kastély tükörgalériája keltette, amely 79 méter hosszú, s ablakaival szemben tükrök helyezkednek el, azt a benyomást keltve, hogy azon az oldalon is ablakok vannak. A galéria két végén a Béke és a Háború Szalonját

találjuk. A homlokzatot Le Brun XIV. Lajost dicsőítő allegorikus freskókkal díszítette, amelyek gazdag dekoratív keretben helyezkednek el. A termeket általában rózsaszínű vagy szürkés-kék márványlapokkal burkolták, különböző mértani formákat képezve, a mennyezeten mindenütt freskók láthatók gazdag díszítések és súlyos csillárok között. A kastélyt és a parkot szobrok ékesítik, amelyek a XIV. Lajost jelképező Apolló történetét mesélik el vagy más mitológiai témákat ábrázolnak. A legsikerültebbek közülük François Girardon és Antoine Coysevox alkotásai. A kastélytól elválaszthatatlan az André Le Nôtre által tervezett park, amely nagy távlataival, formáinak világosságával és szabályosságával tűnik ki. E keretek közt füves

vagy bokros parkrészleteket, vízmedencéket és csatornákat, szökőkutakat, kerti épületeket, lépcsőkkel díszített sétányokat találunk.

Az elégedetlenkedő Saint-Simon szerint XIV. Lajos abban tetszelgett, hogy „zsarnokoskodjék a természet fölött, megfesse azt a művészetek és a műtárgyak segítségével. Egyre-másra építtetett általános terv nélkül: a szépet és a csúnyát, a tágast és a szűköt varrták össze”. Szerinte Versailles „költséges és rossz ízlésre valló remekmű”. A kastély felépítése valóban költséges volt, azt azonban nem lehet mondani, hogy a rossz ízlés uralkodna ebben az együttesben. E tekintetben inkább M. V. Alpatovnak, a neves szovjet műtörténésznek hiszünk, aki ezt mondja: „Alapjában véve Ver-

sailles egy merész metafórát jelenít meg: ez a kastély és park a logika és rend világának s azoknak az utópisztikus, eszményi városoknak a mása, amelyekről a renaissance építészei csak papíron mertek álmodozni.” Ez a kastély építészeti stílusával és „francia kertjével” még hosszú időn keresztül példa maradt a kisebb s nagyobb fejedelmek előtt, akik mind meg akarták teremteni saját „Versailles-üket”.

A képzőművészet többi ága szorosan kapcsolódott az udvar törekvéseihez és az ott divatozó barokkos elemeket is tartalmazó akadémizmus hatása alá került. A festészetben Charles Le Brun uralkodott, aki a nagy olaszok és az Itáliában élő kitűnő francia mester, Nicolas Poussin követőjeként jelentke-

zett, s egyszerre volt a király első festője, a Gobelins-manufaktúra igazgatója és akadémikus. Allegorikus festményeit dús fantázia, a tömeg és a mozgás jó érzékelése, a pompa és a nagyság jellemzik, de hiányzik belőlük az igazi ihletettség és kivitelezésük is nehézkes. Sikerültebbek gobelinjei, amelyek természetesebben ábrázolják a király élettörténetét. Leginkább azonban arcképeivel remekel, mert ezek a jellegzetes vonásokat biztos rajzkészséggel és pontos színhasználattal ragadják meg. Ellenfele, Pierre Mignard is elsősorban mint portréfestő számottevő. Különbösen a Le Brunnel való ellentéte inkább személyes jellegű, Mignard is az akadémizmus híve. Akadnak persze kevésbé alkalmazkodók is, mint Robert Nanteuil, aki Philippe de Champaigne realista hagyó-

mányát folytatja, vagy Van der Meulen, aki Rubens stílusában dolgozik. Náluknál jelentősebb a pompakedvelő Hyacinthe de Rigaud, a könnyedebb Antoine Coypel, aki erotikus témákat dolgoz fel, és különösen Nicolas de Largillière, akinek arcképei őszinteséget és egyszerűséget tükröznek.

A kor legnagyobb szobrásza Pierre Puget, a barokk híve és ezért alig érvényesülhet, bár két mitológiai szobrát felállítják Versailles-ban is. A legsikeresebb szobrász Antoine de Coysevox, aki a marly-i park számára készítette a most Párizsban, a Tuilériák bejáratánál álló nagyszerű lovasszobrokat, s akinek nagy művészi tehetségéről elsősorban mellszobrai tanúskodnak.

A képzőművészetben nagyobb a tarkaság, itt a barokknak jeles hívei vannak,

nem úgy, mint az irodalomban. A harc az irányzatok közt tudatos, hiszen a klasszicizmussal szemben alakítja ki művészetelméletét Roger de Piles és a barokk sok más híve.

A klasszicizmus igyekszik tért hódítani az iparművészetben is, bár itt hatása inkább csak elemekben fedezhető fel, egyes területeken a barokk vonások egyeduralkodók. A kor iparművészetének remekei a falikárpitok, melyeknek egyes darabjait a legjobb festők tervezik és a Gobelins-manufaktúrában kivitelezik. Bútorok és más használati tárgyak formájukban a monumentalitást sugallják, díszítésükkel pedig az ünnepélyességet. A bútorművészetben főleg André-Charles Boulle tűnik ki intarziás és aranyozott veretű munkáival. A viseletben

— különösen a nemesség körében — stílus szempontjából a pompakedvelés a meghatározó elem.

A zene kevésbé hivatkozhatott az antikvitásra, mint az irodalom vagy a képzőművészet, mindenekelőtt a francia udvari hagyományokból és az olasz hatásokból merített. Fejlődése a tánchoz vagy a színpadi művészethez kapcsolódott. „Gondolatvilágának központja — ahogy kiváló zenetörténészünk, Szabolcsi Bence írja — és egyben mértéke, szabályba foglalt és feldíszített ritmika, a táncmozdulat.” Az új zene kialakulása az olasz származású, jó táncos és udvari szórakoztató, de közepes zeneszerző és nagy intrikus, Jean-Baptiste Lully nevéhez fűződik, akit támogat a zenekedvelő király. Lully először Molière-rel működött

együtt a balett-komédiák színrevitelében, később azonban főleg mitológiai témákat feldolgozó gáláns operáival aratott sikert, amelyek szövegkönyvét legtöbbször a közepszerű Quinault írta. Persze lehet azt állítani — mint ahogy egyes zenetörténészek teszik —, hogy Lullynél tehetségesebb francia zeneszerzők is voltak e korban, de azt nem lehet elvitatni, hogy a firenzei muzsikusként teremtett. A melódiát szigorú rendbe szorította, megvetette az improvizációt, korlátozta a modulációk lehetőségét és hátat fordított az ellenpontozásnak. Korábban mindenekelőtt recitatójával hatott, de már kortársai is észrevették, hogy drámaisága nem elég szenvedélyes.

Szabolcsi Bence három barokk nemzedéket különböztet meg a zenében: az

első az olasz és formakitaláló; a második francia és formaszigorító; a harmadik német és a formák betetőzője. Kérdés, hogy a „formaszigorítás” nem a klasszicizmus sajátja-e, különösen ha tekintetbe vesszük, hogy ez a jellegzetesség Franciaországban ekkor minden művészeti ágban feltűnt. A francia zenetörténészek — köztük J.-Fr. Paillard — az 1660-tól 1730-ig terjedő zenetörténeti korszakot klasszikusnak minősítik.

Az abszolút monarchia társadalma a nagyság, a rend, a világosság, a szabályok nevében kitűnő alkotásokat hozott létre, amelyek különösen az irodalomban és az építészetben csúcsokként emelkednek ki. A kisebb tehetségek ugyanezekre az elvekre hivatkozva dagályosan pompás, unalmasan hideg és sematikus formahű

munkák hosszú sorát gyártották, amelyek nem hatottak az utókorra. Néhány igazi tehetség, aki nem fogadta el ezeket a normákat, kétségtelenül háttérbe szorult. Mégis Voltaire-nak van igaza, amikor, ha némileg túlozva is, a XVIII. századdal való szembeállítás kedvéért az egész kort így jellemzi: „A tudomány és az irodalom minden ágát kimerítették ebben a században; és annyi író terjesztette az emberi szellem fényeit, hogy azok, akik más időkben csodáknak tűntek volna, most beleolvadtak a tömegbe. Dicsőségük nagy számuk miatt kisebb lett, de a század dicsősége ettől még nagyobb.”

Ezek a nagy művészek és alkotásaik világnézetükkel és stílusukkal erőteljesen hatottak mindenekelőtt a nemesség és a polgárság felfogására és életvitelére, ter-

mészetesen rétegek szerint nem egyformán. Vegyük tekintetbe, hogy Franciaország férfi lakosságának háromnegyede, női népességének pedig kilenctized része ebben az időben még analfabéta volt, köztük polgárok is. Bizonyos magatartás- és ízlésbeli normák azonban az állam és az egyház intézményei és a példa útján az elmaradottabb rétegekben, sőt a parasztság körében is elterjedtek. Állíthatjuk tehát, hogy a klasszicizmus uralkodó irányzat volt Franciaországban a XVII. század második felében.

„A CÉDRUS LEDŐL”

XIV. Lajos uralkodásának utolsó éveit nem pusztán a háború kudarcai és az ország gazdasági nehézségei keserítették el, hanem az uralkodó körök belső vitái is. A király környezetében mozgó jezsuiták a janzenisták további üldözését követelték, a főpapság és a nagypolgárság egy része azonban ezzel már nem értett egyet s türelmesebb álláspontra helyezkedett. E pártok közötti viták gyötörték a betegeskedő uralkodót. Még nagyobb aggodalommal töltötte el azonban a jövő: mi lesz Franciaországból és főleg az abszolút monarchiából, ha ő meghal? Dédunokája vézna kis gyerek, a szabadgondolkodó hírében álló Orléans-i herceget, aki a király kiskoru-

sága idején törvényes módon a régensi funkciókat elláthatta, nem szereti. Közéletben állnak hozzá Madame de Montespan-tólszármazó fiai, Maine herceg és Toulouse grófja. Sok töprengés után új végrendeletet készített, amelyben e két fiút, dédunokája halála esetére, feljogosítja arra, hogy örökébe lépjenek, a régensi teendők ellátását pedig egy tizennégy tagú tanácsra bízza.

1715. augusztus 13-án XIV. Lajos még fogadja a perzsa követeket, de már a köszvény elhatalmasodik rajta, ágynak dől, s az orvosok nem tudnak segíteni. A király halálát megelőző és követő eseményeket hadd mesélje el ez esetben II. Rákóczi Ferenc, aki 1713 óta a francia udvarban tartózkodik, s XIV. Lajos közvetlen környezetében él. „Mit mondjak, Uram Isten, — kiált fel a bújdosó fejedelem *Vallomá-*

saiban — erről a nagyszerű és szomorú látványról, amelyet szememnek, eszemnek, fülemnek mutattál meg a legnagyobb király halálküzdelmének teátrumában. Láttam egy nem istentelen, hanem nagyon is kegyes királyt és ahogy halálában is megmutatta, valóban Legkeresztényibbet. Láttam olyan kimagasló alakot, amilyen a Libanon cédrusa, amely megörlött gyökerei miatt ledőlni készül, miután a világi méltóságok libanoni magaslatán már 76 esztendőt töltött el.” Rákóczi ezt a látványt tartja a teátrum első jelenetének. A másodikban a király maga elé hivatja egész családját, elbúcsúzik tőlük, intézkedik a kormányzás feladatairól és végrendeletének záradékát tollba mondja. A harmadik jelenetben az összegyűlt udvari emberek fejüket vesztik a betegség

rosszabbodása láttán. A negyedikben az egyik sír, a másik nevet, az egyik fondorlatokon töri a fejét, a másik a végrendelet megmásításáról gondolkodik. Végül az ötödik jelenetben az udvar megtelik aggódó néppel, megjelenik az ötesztendő Dauphin a hercegek és hercegnők kíséretében, akit dédapja megáld, s a jelenetet mindenki sírva nézi végig.

Ezt a színjátékot egy újabb követi. Szeptember 1-én meghal XIV. Lajos. A végrendelet felbontása után a párizsi parlament azt azonnal megsemmisíti, s a törvényes szokásoknak megfelelően az Orléans-i herceg lesz a régens. A királyt már majdnem mindenki elfelejtette, s az udvaroncok fő gondja, hogy miként nyerjék el a régens kegyeit. Rákóczi, aki nem nézi végig a haldokló küzdelmeit, elmegy

tisztelegni a régenshez. A tolakodók közt nehezen tör utat magának a herceghez, aki amint észreveszi, elébe siet. Rákóczi meghatottan fejezi ki részvétét és üdvözlí a régensť új méltóságában, amit ez utóbbi szokott szívességével fogad és jóindulatáról biztosítja a fejedelmet. A gyásznak azonban nyoma sincs a teremben. Rákóczi azon nem csodálkozik, hogy az Orleáns-i herceg legjobb barátai vidámak, de az bosszantja, hogy olyan idős udvaroncok, akik egykorúak a királlyal, és mindent neki köszönhetnek, az előbbiekkel tartanak a nevetgélésben. Íme, nincs tisztelet és hála ezen a világon.

Rákóczi XIV. Lajost nagy királynak tartotta. Arról győződött meg — írja *Valomásaiban* —, hogy jámbor, jóságos, igazságos, okos, barátságos, komoly,

nagylelkű, kitűnő ítélőképességgel rendelkező s bölcs ember volt, akit inkább tapasztalatai, mint ismeretei tettek azzá. Hosszú uralma alatt az ország akarata szerint alakult át. Különösen két uralkodói tulajdonságát becsülte: megkülönböztető- és emlékezőtehetségét. Csáladjának minden tagjával érezte atyai tekintélyét. Az udvarában élő öreg főuraknak barátja, minisztereinek ura volt. Sokat dolgozott velük, meghallgatta előterjesztéseiket, de mindig maga döntött. A közigazgatás zavartalan menetét azzal biztosította, hogy a tisztségeket örökölhetővé tette. Szerinte nem igaz az az állítás, hogy az asszonyok tanácsaira hallgatott volna. Végül is a hatóság, a nép, a katonaság önként és szeretettel hajolt meg a király hatalma előtt.

A fejedelem téved eme utolsó megállapításában. A főurak egy része egyáltalában nem szenvedhette az abszolút hatalmat. Ezeknek a véleményét fejezi ki Saint-Simon herceg, amikor azzal vádolja XIV. Lajost, hogy tönkretette a főurakat, a hivatalnok nemességet pedig lealjasította. Ilyen módon határtalan hatalomra tett szert, amely a legcsekélyebb ellenállásba se ütközött.

A párizsi nép körében pedig XIV. Lajos temetésén ilyen gúnyversikék járták:

Itt nyugszik a bérlők királya,
az uzsorások főistápja.

Egy másik ironikus sírfelirat így szólt:

Ne imádkozz istenhez lelkéért,
ilyen szörnyeteg még nem élt.

J. B. Massillon, a neves egyházi szónok így kezdte a király felett tartott halotti beszédét: „Egyedül Isten nagy, testvéreim.” Akit egész életében szemtől szembe is nagynak neveztek a kortársak, annak halálakor tényleges jó tulajdonságait is kétségbevonták.

Ezzel a közhangulattal szállt szembe 1751-ben Voltaire, amikor megjelentette a *XIV. Lajos százada* című művét. Meglepő, hogy éppen a despotizmus és a vallási türelmetlenség ellen harcoló író vette védelmébe a zsarnoki módon uralkodó királyt s minden a hivatalostól eltérő gondolat üldözőjét. Ennek magyarázatát abban kell keresnünk, hogy a filozófus saját kora kisszerűségével akarta szembeállítani a francia történelemnek azt az időszakát, amely nagy műveket hozott

létre az élet minden területén. Ennek kapcsán emeli ki XIV. Lajos érdemeit is, akit e történelmi időszak formálójának tart. „Azok közül, akik túlzottan bírál-
ták XIV. Lajost, egy sem tudja elvitatni, hogy a höchstädti csata napjáig ne ő lett volna az egyetlen hatalmas, az egyetlen nagyszerű, az egyetlen nagy, majdnem minden műfajban.” „Jó családapá, jó gazda, a nyilvánosság előtt mindig illendően viselkedett, dolgozószobájában munkás, ügyei vitelében pontos, ésszerűen gondolkozott, jó társalgó és méltóságteljesen kedves.” Külön is becsüli a királyban azt a nemeslelkűséget és bőkezűséget, amellyel a művészeteket támogatta. Ez a portré nem sokban különbözik attól, amelyet Rákóczi festett XIV. Lajosról. Mi az, amit Voltaire kifogásolt a király

jellemében és cselekedeteiben? „Ha volna fejedelem, aki ugyanolyan nagy dolgokkal rendelkezne, mint ő, de még emellett egyszerű és szerény is lenne, akkor ő lenne az első a királyok között és a második XIV. Lajos.” Politikai szempontból szemére veti, hogy nem vitte végig a központosítást, megtúrta a pénzügyi spekulációkat, üldözte a hugenottákat és végül nem építtette megfelelően az ország fővárosát, Párizst. Mindezzel együtt is XIV. Lajos uralkodása Voltaire és sok követője szerint a francia történelem „nagy százada”.

A TÖRTÉNELEM MÉRLEGÉN

A feudalizmus ellen felvonuló burzsoázia a polgári forradalom előtt és után elsősorban a háborús, türelmetlen, véres despotizmus képviselőjét látta XIV. Lajosban. Jellemző, hogy még a Bourbon-restauráció sem választja mintaképének őt, hanem sokkal inkább IV. Henriket, a „jó királyt”. Később a XIX. század végén, a XX. század elején a reakciós, gyakran királypárti történetírás őset keresi XIV. Lajosban, s megteszi őt a retrográd módon értelmezett rend, a nagyság, a haza és az erény szimbólumának.

Bár a francia historiográfia sokat foglalkozott XIV. Lajos uralkodásával és a XIX. század során közzétette számos

fontos forrását, mégis azt kell mondanunk, hogy ennek az időszaknak sok alapvető kérdése nem tisztázódott. E. Préclin és V. L. Tapié a XVII. századi egyetemes történetet tárgyaló kézikönyvükben megemlítik, hogy hiányzik XIV. Lajos személyiségének megfelelő értékelése, vitatott a miniszterek és általában a közvetett környezet hatása a királyra, nem világos, milyen szakaszokra oszlik ez az uralkodás, amely inkább a dagály és apály változásait mutatta, mintsem valamiféle egyenes vonalú fejlődést vagy logikus egy szinten maradást. Kutatásra várnak általánosabb, demográfiai, gazdaságtörténeti és az állami intézmények működésével kapcsolatos problémák is.

A legelfogadhatóbb portrét XIV. Lajosról a mai francia történészek szerint is

a jeles pozitivistá tudós, E. Lavisse rajzolta: „Szépség, erő, kellem, egyáltalában nem gonosz természet, helyes és egyenes érzés, a mesterség szeretete, a hivatásbeli kötelesség nemes eszméje és szorgalom e kötelesség teljesítésében; de majdnem semmiféle szellemi nevelés, elégtelen és korrumpáló politikai nevelés; azután és főleg a dicsőség eme vallása, eme szenvedélye, ez a gőg, a múltnak ezek az örökségei, amelyek végül is köznapi egyéniséget terhelnek és olyat, aki nem tud egyensúlyt tartani a hatalmas és súlyos fatalitással szemben . . . Nemcsak saját korában, amikor a királyok palotáját, udvarát, személyét, mozdulatát, egész fellépését utánózták, hanem minden időkben is ő annak a személyiségnek a típusa, akit »Királynak« neveznek, a monarchikus ha-

talom dokumentuma és fényes tanúja a történelemben.”

Lavisse egyik munkatársa, G. Lacour-Gayet az uralkodás mérlegét így vonja meg: „Ennek az uralkodásnak igazi következménye, hogy maga után vonta a Francia Forradalmat. Politikailag XIV. Lajos ezt végzetszerűvé tette a despotizmus eltúlzásával; gazdaságilag szükségessé tette a nyomor eltúlzásával; társadalmilag lehetővé tette azzal, hogy a kiváltságosokat az udvaroncok szerepére kárhoztatta és a közfunkciókat kizárólag a Harmadik Rendnek tartotta fenn.” Ez a következtetés a III. Köztársaság liberális polgári felfogását tükrözi, amely anakronisztikusan kapcsolja össze XIV. Lajos uralkodását a polgári forradalommal és a burzsoázia megerősítésében olyan jelentő-

séget tulajdonít neki, amely nem illeti meg.

Az utóbbi időkben a történeti kutatásban, de a közvélemény érdeklődésében is ismét előtérbe került a király személye. Talán az egyik legjelentősebb kísérletet G. Mongrédien tette XIV. Lajos jellemének és szerepének meghatározására, mégpedig a korabeli emlékiratok és általában a közvélemény tekintetbevételével. Szerinte a király erős és egyéni jellem, ami mestersége, az uralkodás szempontjából lényegbevágó tulajdonság. Nem tagadja gőgjét, de azt mindenekelőtt a királyi méltóságról vallott felfogásával magyarázza. Szembeszáll Saint-Simonnak azzal az állításával, amely szerint XIV. Lajos nem maga uralkodott, hanem tanácsosai. Az biztos, hogy sokszor nem ő kezdemé-

nyezett, de mindig ő választott. „A döntés nála nem az intuíció aktusa, hanem az »a posteriori« gondolkodás következménye.” Kiemeli nagy munkabírást és jó érzékét munkatársai kiválasztásában. Sikerének egyik magyarázatát a titoktartásban látja, amely sok meglepetést tartogatott kortársai számára. Elismeri viszont, hogy a dicsőségvágy sok baj és kudarc okozója lett. Mindenesetre a kortársak, barátai és ellenségei egyaránt, a „nagy királyt” látták benne, s ezt Mongrédién szerint nem lehet elvitatni tőle.

Az egyik legfrissebb életrajzban Philippe Erlanger — ha sok anekdota felhasználásával is — megpróbál árnyalt és kritikus képet adni a királyról. Szerinte XIV. Lajos „a szívet nem tudja meghatni”, de „mindig csodálatot fog kiváltani”. „A király-

ságot olyan teherré változtatta, amely meghaladja az emberi erőt, azzal viszont, hogy az államot saját személyében összpontosította, egyben a természet gyengeségének vetette alá”. Az uralkodás eredménye az egységes nemzeti állam kiépítése, amely a civilizált Nyugat mintaképe lett. E mintaállam uralkodójából hiányzott a karitás, ami azt jelenti, hogy semmi érzéke sem volt az elnyomottak problémái iránt. Erlanger leginkább türelmetlen egyházpolitikáját, elhibázott végrendeletét és versailles-i elszigetelődését bírálja. Végül is a XX. századi totalitarizmus előfutárát látja benne, aki „igazi forradalmár,” vagyis „szintetikus és univerzális” elképzeléseinek érdekében kész a valóságot is szem előtt tévesztetni. A hatalmat művészként szerette, s tudta is

játszani; utána a népek minden vezetőjének színészként kellett megjelennie a nyilvánosság előtt.

Míg az életrajzírók elsősorban pszichológiai oldalról közelítik meg XIV. Lajos jellemét és uralkodását, az Annales köréhez tartozó Pierre Goubert a gazdaságtörténet szempontjából igyekszik újat hozni, de a maga részéről is fontosnak tartja az uralkodó személyével foglalkozni. Szerinte XIV. Lajos abban a törekvésben, hogy kiterjessze az ország határait, kétségtelenül sikereket ért el, de jobb külpolitikával nagyobb eredményei is lehettek volna. A Richelieu és Mazarin által hátrahagyott tanácsadók segítették a királyt, de azok, akiket ő választott ki, méltatlanoknak bizonyultak funkciójukra. Mint hadiember, inkább csak a parádékat

szerette, mint diplomata, sok jó tulajdonsággal rendelkezett, de gőgje elragadta és ezért sok mindent el is rontott. Vallási téren uralkodása kudarcok sorozatából állt. Mint mecénás uralkodásának első tizenöt esztendejében előmozdította az irodalom és művészetek fejlődését, 1680 után azonban már nem érti a változásokat, s fellép a gyanús „újdonságok” ellen. A nemességet és a papságot teljes mértékben uralma alá vetette, s letört minden ellenállást, ami később a régensség idején megbosszulta magát. Végül szinte eszelősen törekedett arra, hogy dinasztiáját fenntartsa, amire bizonyíték nemcsak V. Fülöp spanyol király támogatása, hanem hibás végrendelete is. Összefoglalva így látja XIV. Lajos személyes tevékenységét: „Kint az örök dicsőség, a terjesz-

kedés és a hegemonia keresése, bent az uralkodás, az egész politikai és hivatali élet, a vallás, a társadalom és gondolat gyeplőn tartása, a dinasztia és az öröklés védelme, ezek voltak azok a széles területek, amelyeket Lajos gyakran, vagy éppen mindig saját hatás- és döntési körébe mert utalni. Az eredmények, amelyeket elért, ragyogó sikerek, rész- vagy ideiglenes sikerek, félkudarcok és teljes bukások keverékéről tanúskodnak, mert bármilyen nagy is volt bátorsága, szorgalma, gyakori alkalmazkodási készsége és önmaga nagyságának tudata, mégiscsak ember volt, erények és gyengeségek tiszteletre méltó és váltakozó vegyületében. Változó volt minisztereinek minősége is, gyakran hiányosak voltak végrehajtó közegeinek meggyőző eszközei. Az erők pedig,

amelyek szembeszálltak akaratával és dicsőségével, minden oldalról támadtak.” Ezek az ellenséges erők az országon belül a konzervativizmus és a tehetetlenség, s különösen az ún. elfelejtett erők, a gazdasági vagy szellemi tényezők voltak, amelyeket a király és tanácsosai nem értettek meg. XIV. Lajos nem fogta fel külső erők mozgását sem, nem értette meg más hatalmak jellegét és céljait. „Viszolygott megérteni a holland hatalom és Anglia természetét (ti. a polgári államot), a német nemzet csírái létrejöttét. Alig támogatta Colbert-t bátor tengeri és gyarmati politikájában, és ennek halála után komolyan nem folytatta azt. Egy erődítmény Flandriában vagy Pfalzban mindig jobban érdekelte, mint India, Louisiana együttvéve.” Uralkodása azonban min-

den kudarca és ellentmondása ellenére sok vonatkozásban pozitív volt. „Hivatalnokai és ő maga mégis egy területileg megnagyobbodott, katonailag jobban védett, közigazgatásilag kitisztult és részben megbékített Franciaországot hagytak maguk után.” Különösen nagyra értékeli a szerző azt a kulturális fejlődést, amelyet egy ideig XIV. Lajos maga is támogatott, s amely „hosszú időre Franciaország nagyságát és nemességét biztosította”.

Mindezek után tegyük fel a kérdést: ki a nagy ember? Plehanov szerint a nagy ember „kezdeményező, mert *tovább* lát a többieknél, *erősebben* akar, mint a többiek. Megoldja azokat a tudományos feladatokat, amelyeket a társadalom szellemi fejlődésének megelőző menete napirendre tűzött; rámutat az új társadal-

mi szükségletekre, amelyeket a társadalmi viszonyok megelőző fejlődése hozott létre; megragadja a kezdeményezést e szükségletek kielégítésére. Hős. Nem abban az értelemben hős, hogy meg tudná állítani vagy meg tudná változtatni a dolgok természetes menetét, hanem abban az értelemben, hogy tevékenysége e szükség-szerű és tudattalan menet tudatos és szabad kifejezése. Ebben rejlik minden jelentősége, ebben rejlik minden ereje. Ez azonban kolosszális jelentőség, óriási erő.” A dolgok menetén a gazdasági, társadalmi és kulturális fejlődést és annak törvényszerűségeit kell értenünk.

XIV. Lajos annak a kornak az embere, amely Európa nagyobb részén még a feudalizmusban él, bár már egyes országokban győzött az új, kapitalista társadalom.

A nemesség és nem a burzsoázia képviselője, ami azt jelenti, hogy a feudális rendet védelmezi a XVII. századi Franciaország gazdasági-társadalmi fejlődésének fokán és nem a régi rendiség szintjén. Nem tudunk egyetérteni R. Mousnierrel, aki a királynak valamiféle kiegyenlítő szerepet szán a nemesség és a burzsoázia között. „A király — mondja — a funkciókat elosztva a két osztály között, de a fontosabbakat a kisebb osztálynak, a burzsoáziának adván, rendszeresen felemelvén azt és szembeállítván a másikkal, az erősebbel, az osztályharcot az osztályok közti egyensúly szintjére hozza, ami biztosítja személyi hatalmát, s az egységes rendet és a hierarchiát a kormányzatban és az államban. De talán a válság és a háború által kényszerítve és nem akarván

megváltoztatni a királyság társadalmi struktúráját, a király az államot illető szolgálatokban egyre inkább nivellálja és egalizálja a teljes alávetettséget, a határtalan engedelmességet és XIV. Lajossal hatalma autokratikus és forradalmi lesz.” Ez a voluntarizmus olyan megnyilvánulása, amely figyelmen kívül hagyja a reális társadalmi helyzetet és az egyén lehetőségeit. XIV. Lajos nem változtathatta volna meg — még ha akarta volna, akkor sem — a „társadalmi struktúrát”. A gazdasági-társadalmi fejlődés Franciaországban ugyanis még nem tűzte napirendre a polgári forradalmat. B. F. Porsnyev szovjet történésznek van igaza, amikor a kor feltételeiből kiindulva ezt írja: „Az abszolutizmus azon igyekezett, hogy a burzsoáziát a nemesi állam oldalára

vonja, ezzel leválassza a polgárságot demokratikus szövetségeseinek oldaláról és a feudalizmus elleni harc útjáról a feudalizmushoz való alkalmazkodás útjára terelje.” XIV. Lajos a feudális állam érdekében támogatja az ipar és kereskedelem fejlődését, de az eszébe sem jut, hogy Orániai Vilmos módjára egyezkedjék a polgársággal. A feudális rendet, amelynek megszilárdításán dolgozott, öröknek tartotta, nem látta ellentmondásait és nem is sejtette pusztulását annak ellenére, hogy két angliai forradalmat megért. Ha tehát a plehanovi mértékkel mérjük és azt a kérdést tesszük fel, vajon XIV. Lajos *tovább* látott-e a többieknél, akkor azt kell válaszolnunk, hogy a nagy történelmi személyiségeknek ezzel a tulajdonságával nem rendelkezett. Azt tette, amit kora és

osztályhelyzete követelményei alapján tennie kellett, de többet nem.

Ha XIV. Lajos nem is rendelkezett a „továbblátás” adományával, az erős akaratával igen: valóban „*erősebben* akart”, mint a többiek. Ebben a vonatkozásban nem kis szerepet játszott jelleme, amely — mint tudjuk — a személyiségnek a világhoz és a többi emberhez való specifikus viszonyát fejezi ki. XIV. Lajos viszonyát környezetéhez alapvetően feudális-vallásos világnézete határozta meg, amelyre a királyi mesterségről szóló felfogását is építette. A feudális uralkodói magatartáshoz tartozott az a meggyőződése, hogy amit akar, az meg is valósul. Az olyan személyes rossz tulajdonságok, mint a gőg, a hiúság, a dicsőségvágy, az emberekkel szembeni

közömbösség és szenvtelenség, amelyekről az emlékiratok gyakran szólnak, erősítették nála a hatalom korlátatlanságának követelményét. Ezek a tulajdonságok bizonyos körülmények között hathattak előnyösen, de károsan is az állami ügyekre. Ne feledjük ugyanis, hogy nem pusztán feltételei, hanem eredményei is voltak a királyi tevékenységnek. Minden személység jelentőségének igazi mértéke a tett. XIV. Lajos a feudális rend és ideológia keretei között maradva és a társadalmi cselekvés által lebontott jó és rossz tulajdonságait felhasználva, mint tudatos uralkodó, az abszolút monarchia államát a tökéletességig fejlesztette.

Ez az állam gazdaságpolitikájával — ha felemásan és nem is tudatosan — elő-

mozdította a kapitalizmus fejlődését, tehát a gazdasági haladást. Központosító törekvéseivel és az ezeket szolgáló intézményekkel gyorsította a nemzeti állam kialakulását. Mecénási tevékenységével hozzájárult a tudományok és a művészetek felvirágzásához. Mindezekkel az eredményekkel — sokkal inkább, mint hódításaival — tekintélyt szerzett Franciaországnak az akkor ismert világban.

Mindez nem kevés, s ebben a munkában maga a király a hivatásáról vallott felfogás alapján — ha területenként különböző módon is — fontos részt vállalt.

Nem volt nagy ember tehát XIV. Lajos, de kiemelkedő történelmi személyiség, aki nem csupán Franciaország, hanem egész Európa fejlődésében is fontos helyet fog-

lal el s különösen uralkodásának első
évtizedeiben személyes cselekvésével is
elősegítette a haladást.

IRODALMI TÁJÉKOZTATÓ

A XIV. Lajos korára vonatkozó irodalom rendkívül gazdag. *Hubert Méthivier* a *Que sais-je?* sorozatban megjelent kis könyvében (*Le siècle de Louis XIV.* Paris 1960.) összefoglalja a legújabb kutatási eredményeket és megadja a legfontosabb bibliográfiai adatokat. A francia pozitívista történetírás legértékesebb hozzájárulása e korszak kutatásához *E. Lavisse* idevonatkozó munkája: *Histoire de France*. VII—VIII. k. Paris 1911. *Ph. Sagnac* a modern francia társadalom kialakulásáról írt könyvében: *La formation de la société française moderne*. I. k. 1660—1715. Paris 1945. különösen gazdaság- és társadalomtörténeti adatokkal egészíti ki ismereteinket, s ezek segítségével igyekszik rendezni a már ismert anyagot is. *E. Préclín* és *V. L. Tapié* professzoroknak a *Clio*-sorozatban megjelent XVII. századi összefoglalója: *Le XVIIe siècle*. Paris 1949. (új kiadás készül a sorozatból) nemcsak gazdag adataival

tűnik ki, hanem azzal is, hogy felvázolja e kor még megoldatlan problémáit. Az Histoire Générale des Civilisations c. sorozat egyik kötete, amely a XVI. és XVII. századot öleli fel, *R. Mousnier* megoldási kísérletét tárja elénk. A szerző jól ismeri a gazdaságtörténeti tényeket és azokat fel is használja munkájában, mégis felfogására döntően a szellemtörténet hat. A XVII. századot illetően egyébként az ún. válságelméletnek a híve, tehát azt hangsúlyozza, hogy ez a kor tulajdonképpen a krízis időszaka, nemcsak Angliában, hanem Franciaországban is. Főleg gazdaságtörténeti szempontból hoz új elemeket az Annales körébe tartozó *P. Goubert* könyve: *Louis XIV et vingt million de Français*. Paris 1966., amely részben vitatkozik az előbb említett válságelmélettel és a francia mezőgazdaság jelentőségét emeli ki a társadalomfejlődés szempontjából. A francia történetírás új nézeteit erről a korról egy tanulmánykötet foglalja össze: *La France au temps de Louis XIV*. Collection Age d'or et Réalité. Paris 1965.

A korabeli mindennapi élet megismerése szempontjából sok értékes adatot tartalmaz *G. Mongré-*

dien kitűnő munkája: *La vie quotidienne au temps de Louis XIV.* Paris 1948. Az egész szellemi élet, de különösen az irodalom vonatkozásában biztos iránytű *A. Adam: Histoire de la Littérature Française au XVIIe siècle* című könyve, Paris 1956. Eszme- és tudománytörténetileg érdekes *Pierre Chaunu* nemrég megjelent munkája: *La civilisation de l'Europe classique.* Paris 1966., amely bizonyos gazdaságtörténeti törekvései ellenére (a szerző is az *Annales* köréhez tartozik) elfogadhatatlan szellemtörténeti konstrukciókat tartalmaz.

Az abszolutizmusról folytatott magyarországi vita anyaga megtalálható a Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történeti Tudományok Osztálya Közleményei XIV. kötetének 3. számában, Bp. 1965. A bécsi történészkongresszus (1965. augusztus 29—szeptember 5.) erre vonatkozó beszámolóit tartalmazza a *Méthodologie et Histoire Contemporaine* című kötet, Wien 1965.

A barokk vitáról jól tájékoztat *V. L. Tapié: Le baroque* című kis könyve, amely a *Que sais-je?*

című sorozatban jelent meg, Paris 1963. A barokk-problémákról magyar vonatkozásban is *Klaniczay Tibor*: Renaissance és barokk. Bp. 1961.

A XIV. Lajossal foglalkozó életrajzok közül érdemes megemlíteni jó dokumentációja miatt — reakciós szempontjai ellenére — *P. Gaxotte* munkáját: *La France de Louis XIV.* Paris 1946. A legújabb meglehetősen szemponttalan, de bizonyos árnyaltságra törekvő és kellemesen elbeszélő életrajz *Ph. Erlanger* tollából származik: *Louis XIV.* Paris 1965.

A magyar nyelvű kézikönyvek közül mindennekeelőtt azokat emelem ki, amelyek a marxista történetfelfogást igyekeztek érvényesíteni. Ilyen a *Kultúra Világa* című sorozatban megjelent *Az emberiség története* (írták: Hahn István, Makkai László, Incze Miklós, Jemnitz János). 2. kiad. Bp. 1963. című munka. A Szovjetunióban kiadott és nálunk is lefordított *Világtörténet V. kötete* foglalkozik ezzel a korról. (Szerk.: J. J. Zutyisz, O. L. Vajnsztajn, N. I. Pavlenko, V. F. Szemjonov.) Bp. 1964. A két világháború közötti időszak reprezentatív szellemtörténeti összefoglalását egye-

temes történeti vonatkozásban Hóman Bálint, Szekfű Gyula és Kerényi Károly adták ki (Egyetemes történet). A harmadik kötetet, amely az újkorral foglalkozik, *Hajnal István* írta, Bp. 1936.; érdeme, hogy az általános szellemtörténeti konstrukción belül figyelembe vesz bizonyos gazdaságtörténeti tényeket. XIV. Lajos korával foglalkozik mindenekelőtt magyar vonatkozásban *Köpeczi Béla*: A Rákóczi szabadságharc és Franciaország című munkájában, Bp. 1966. E kor francia irodalomtörténetének fő jellemvonásait összefoglalja *Dobossy László*: A francia irodalom története című munkájában, I—II. k. Bp. 1963. Képzőművészeti vonatkozásban *M. V. Alpatov*: A művészet története. I—II. k. Bp. 1963—1965., a zenei kérdésekben *Szabolcsi Bence*: A zene története. 3. kiad. Bp. 1958. c. munkája tájékoztat.

TARTALOMJEGYZÉK

I. kötet

Bevezetés	5
Az örökség	13
Királyi iskola	39
A „főminiszter” és támaszai	68
„Az ország első nemese”	119

II. kötet

Az érdek és a „gloire” külpolitikája	5
A „XIV. Lajos-stílus”	48
„A cédrus ledől”	105
A történelem mérlegén	115
Irodalmi tájékoztató	135

A kiadásért felelős: az Akadémiai Kiadó igazgatója

A szerkesztésért felelős: Zrinszky Lászlóné

Műszaki szerkesztő: Bogdán István

A kézirat beérkezett: 1967. IX. 1.

Terjedelem: 2,25 (A/5 ív) Példányszám: 5000

Alkalmazott betűtípus: New Times.

67.64352 Akadémiai Nyomda. Budapest

Felelős vezető: Bernát György

